

**Mbekanyamushumo ya Mveledziso ya United Nations – OAI, Yuniti ya u
Tevhelwa ha Milayo ya Matshilisano Na Mupo**

Muvhigo wa Thodiso:

U thodisa milandu ya u sa tevhela milayo ya matshilisano na mupo ya UNDP malugana na Memorandamu wa Pfesano vhukati ha Mbekanyamushumo ya Mveledziso ya United Nations na Khamphani ya Muvhuso ya Zouni yo Khetheaho ya Ikonomi ya Musina-Makhado.

Nomboro ya Mulandu. SECU0020

Datumu: 22 Lambamai 2024

Mafhungo a Mutheo

Nomboro ya Mulandu	SECU0020
Zwiteńwa zwa u sa Tevhela Mulayo:	Matshilisano na Mupo
Fhethu:	Afurika Tshipembe
Duvha le Mbilaelo ya țanganedzwa ngało:	7 Fulwi 2022
Tsiko tsha Mbilaelo:	Earthlife Africa na Living Limpopo
Mulandu kana milandu i tshimbidzanaho:	A Zwi Shumi

Manweledzo a Linwalwa

1. Ho iswa mbilaelo kha Yuniti ya u Tevhelela mafhungo a Matshilisano na Mveledziso (Social and Environmental Compliance Unit [SECU]) malugana na Memorandum wa Pfesano (Memorandum of Understanding [MOU]) we Mbekanyamushumo ya Mveledziso ya United Nations (United Nations Development Programme [UNDP]) Ofisi ya Shango (Country Office [CO]) ya u saina na Khamphani ya Muvhuso (State Owned Company [SOC]) ya Zouni yo Khetheaho ya Ikonomi ya Musina-Makhado (Musina-Makhado Special Economic Zone State Owned Company [SOC]) nga la 17 Thafamuhwe 2022.
2. Musina-Makhado Special Economic Zone (MMSEZ) ndi zouni yo khetheaho ya zwa ikononi ye ya vhumbe nga 2017 nga Mhasho wa Mbambadzo na Ndowetshumo kha la Afurika Tshipembe. I tshee vhukati na maitele a u wana thendelo dzothe dzi todeaho uri i kone u shuma. U ya nga webusaithi yayo, musi MMSEZ i tshi vho shuma nga vhudalo, i do vha na fhethu huvhili, huwe hu do livhisa thogomelo khulwane kha Fulufulu na u bveledzwa ha Tsimbi (Thungo ya Tshipembe) nahone huwe kha sekithara tharu: vhumagi ha zwithu zwo dowealeho, u bveledza zwithu zwa vhulimi na u rumela thundu (Thungo ya Devhula).¹ U ya nga thaluso i re kha webusaithi ya South African Heritage Resources Agency, Thungo ya Devhula hu dzhiwa hu fhethu ha mveledziso ya Vhumagi Vhuhulwane nahone hu na fhethu ha fuminthi hune ha magiwa zwithu na tshifhato tshihulwane tshine ha bveledzwa tsimbi na maitele a u fhambanywa dziminerala.² U bveledza tsimbi na u fhambanya dziminerala ndi maitele a u kopoala dziminerala kha tomo, u khethekanya tshibveledzwa tsha vhuimo ha ntha na zwithu zwine zwa do laxiwa (matshaka-tshaka). Malasha ndi tshishumiswa tsha ndeme tshine tsha do shumiswa kha vhunzhi ha mishumo yo dzudzanywaho ya u bveledza tsimbi Thungo ya Tshipembe ya MMSEZ. Mbilaelo dza vhavhilaeli dzo livhiswa nga maanda kha ndila ine mishumo ye ya dzudzanywa u itwa Thungo ya Tshipembe ya do kwama ngayo matshilisano na mupo.
3. Nga 2021, SOC yo ambedzana na CO. Yo vha i tshi toda u tolisisa arali zwi tshi nga konadzea uri CO i i thuse u sedzana na manwe mafhungo a matshilisano na mupo ane a tshimbizana na MMSEZ. Nga murahu ha dziwe khaseledzo, CO na SOC dzo saina MOU ye ya talula masia a tshumisano vhukati ha zwenezwi zwigwada u "tikedza mveledziso na thuthuwedzo ya zwipikwa zwa MMSEZ".
4. Musi vhavhilaeli vha tshi pfa nga ha MOU, vho bula mbilaelo dzavho nga ha MOU na MMZ kha vhurifhi ha vhomuthumunzhi, kha mutangano na CO na kha zwa vhuhashi. Vhavhilaeli vha amba uri MMSEZ i do vha na masiandoitwa a si avhudi kha kushumisele kwa maqi, tshikafhadzo ya mufhe, tshanduko ya kilima, u xeledwa nga mutshatshame wa zwi tshilaho, fhethu hukhethwa na ha vhufa na manwe masia manzhi a vhutshilo kha vhatu vhane vha dzula henefho fhethu. Vhavhilaeli vha dovha vha swaswara la uri nga u saina MOU, CO yo sumbedza uri vhukuma i tikedza MMSEZ, zwenezwo zwa engedza khonadzeo ya uri MMSEZ i bele phanda nahone vhavhilaeli na zwitshavha zwine vha zwi imela vha do tshinyalelwa nga ndila ine ya sa

---

¹ <https://mmsez.co.za/>

² <https://sahris.sahra.org.za/cases/musina-makhado-special-economic-zone-development-project>

do dzudzanyea. U engedza kha mutangano na vhavhilaeli, CO yo talutshedza zwiitisi zwayo zwa u tikedza thandela kha gurannda. Yo khwaṭhisedza uri MOU i do i thusa uri i kone u shuma na vhakwamei vhoṭhe vha MMSEZ u khwaṭhisedza uri yeneyi thandela a i siyi muthu murahu musi zwi tshi ḍa kha mbuyelo dza matshilisano na dza ikononi na uri a i na khombo kha pulanete.

5. Ṭhoḍisiso ya SECU yo livhisa ṭhogomelo fhedzi kha u vhona arali CO yo tevhela mbekanyamaitele na ndila dzoṭhe dzi shumaho dza UNDP musi i tshi lugiselela na u dzhia tsheo ya u dzhena kha MOU na SOC. A yo ngo ṭolisisa kana u sengulusa zwiito zwa SOC, ndeme ya thandela ya MMSEZ kana tsheo dza muvhuso wapo kana wa lushaka malugana na MMSEZ.
6. Musi ofisi dza shango dza UNDP dzi tshi dzhia tsheo ya u dzhena kha dzi-MOU, hu na themphuleithi mbili dzine vha nga dzi shumisa kha dzangano, inwe ndi ya MOU dzi re na mazhendedzi a muvhuso, inwe ndi ya madzangano a sekithara ya phuraivethe. CO yo vha yo tea u khetha inwe ya dzenedzo themphuleithi ine ya do i shumisa musi i tshi lugiselela MOU na SOC.
7. A hu na mbekanyamaitele dzo livhaho dza UNDP dzine dza shumisana na dzi-MOU dzi re na madzangano a muvhuso. Musi ofisi ya shango i tshi dzhena kha MOU na zhendedzi la sekithara ya phuraivethe, kha linwe sia, i tea u humbula nga ha mbekanyamaitele dzo teaho dza u dzhenelela kha mbekanyamaitele dza sekithara ya phuraivethe, dzine dza vha Mbekanyamaitele ya UNDP ya Tshumisano ya Sekithara ya Phuraivethe na Mbekanyamaitele kha Ṭhoḍisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe.
8. CO yo shumisa themphuleithi ya madzangano a muvhuso i tshi itela MOU na SOC. Yeneyi khetho yo vha na masiandoitwa a ndeme nga nthani ha zwiitisi zwiivhili.
9. Tsha u thoma, hu na phambano dza ndeme vhukati ha themphuleithi mbili dza MOU. Themphuleithi ya sekithara ya phuraivethe i na zwiitisi zwine zwa amba nga ha vhuphadladzi, u shumiswa ha tshigathalu tsha UNDP na khombo ine ya nga tshinya dzina lavhudi la bindu. Ngavhe CO i vhe yo shumisa themphuleithi ya sekithara ya phuraivethe yo vha i tshi do vha yo tuṭuwedzwa uri i tode u imelwa nga SOC uri i vhe na vhungoho nga ha manwe mafhungo i sa athu dzhena kha MOU. Naho maipfi o shumiswaho kha MOU a tshi bula nga ho livhaho uri a i iteli manwe madzangano mbofho dza lwa mulayo dzine dza tea u tevhelwa, zwi khagala kha mafhungo o waniwaho kha CO, phindulo ya vhavhilaeli kha MOU, na thero dzi re kha gurannda nga ha yeneyi thandela uri MOU i na vhuṭumani kha kushumele kwa CO na kha bvumo la UNDP.
10. Tsha vuvhili, Mbekanyamaitele ya UNDP malugana na Tshumisano dza Sekithara ya Phuraivethe na Mbekanyamaitele kha Ṭhoḍisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe i khagala: khamphani ya muvhuso i tea u dzhiwa sa dzangano la sekithara ya phuraivethe musi hu tshi senguluswa vhukoni hayo sa mushumisani na UNDP. Dzenedzi mbekanyamaitele dza tsenguluso dzi toda ṭhoḍisiso ine ya do itwa nga vhuronwane nga u ṭavhanya nga hune zwa konadzea ngaho kha maitete a u

vhumba tshumisano. SOC yo vha yo tea u vha yo dzhiwa sa dzangano la sekithara ya phuraivethe nahone CO yo vha yo tea u vha yo ita thodisiso i todeaho muso CO i tshi khou humbula nga ha u ita MOU nayo.

11. Mbekanyamaitele dza Thodisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe na Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo ine ya tshimbidzana natsho i zwi bvisela khagala uri thandela dzine tsha kwama malasha na dziwe minerala ndi thandela dzi re na khombo khulwane dzine dza toda thodisiso ya vhuronwane, CO i sa athu dzhena kha vhushaka ha mufuda naho u ufho na vhalambedzi vha thandela dzo raloho.
12. Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo tshi talutshedza maga e dzangano UNDP la tea u a tevhela muso li tshi khou ita thodisiso, u katela na u sengulusa arali thivhelo dzo swikelelwa na u sengulusa arali hu na khandzano dzine dza nga tshimbidzana na tshumisano yo themendelwaho. Tshishumiswa tsha 2006, tsho tsha vha tshi tshi shuma nga tshifhinga tsho MOU wa sainiwa nga 2022, tshi toda uri tsho ya uri hu dzheniwe kha tshumisano i iswe ofisini khulwane (headquarters [HQ]) dza UNDP arali hu na vhuṭanzi ha uri thivhelo yo shumiswa kana hu nga todeahuri CO i kwame Ofisi Khulwane (HQ) arali hu na vhuṭanzi kana hu si na vhungoho nga ha khandzano nthihi kana dzo engedzeaho dzine dza tshimbidzana na tshumisano ine ya nga vha hone. Malugana na enea mafhungo, hu na vhuṭanzi ha uri u huvhala hune ha ambiwa uri hu tshimbidzana na MMSEZ, arali ha nga vha hone, hu nga ita uri hu shumiswe tshinwe tsha zwilinganyo zwa u sa katela. Samusi zwo sumbedzwa kha phara 4, hu dovha ha vha na vhuṭanzi ha uri SOC i nga kwamea kha khandzano nthihi kana dzo vhalaho dza mufuda we ha ambiwa nga hawo kha tshishumiswa tsha tsenguluso ya khombo. Hezwi zwo vha zwo tea u vha zwo katela nahone/kana hu kwamiwe UNDP HQ.
13. Hu dovha ha vha na maitele a re kha Zwilinganyo zwa Matshiliso na Mupo zwa UNDP zwine zwa tea u thogomelwa hu sa athu dzhenwa kha MOU. Enea maitele a shuma kha mishumo yotho ya UNDP ya u ita mbekanyamushumo, hu sa londwi uri i bva kha thandela nkene kana yo itiswa nga thandela nkene kana mbekanyamushumo. Nga zwenezwo, MOU na SOC dzi katela enea maitele nahone dzo vha dzo fanela u vha dzo ita uri CO i senguluse arali MOU yo raloho yo tevhela enea maitele.
14. Nga murahu ha u vusulusa vhuṭanzi nga ho fhelelaho, u katela na u dalela Afurika Tshipembe, SECU i nea mawanwa a tevhelaho malugana na mbofho dza UNDP nga fhasi ha mbekanyamaitele dza UNDP:
  - 14.1. CO yo vha yo tea u vha yo shumisa themphuleithi ya MOU na dzangano la sekithara ya phuraivethe muso i tshi lugiselela na u saina MOU na SOC nahone yo vha yo tea u vha yo humbela vhaimele vha bvaho kha SOC uri vha i divhadze nga vhudalo nga ha khombo dzine dza nga vha hone kha bvumo la UNDP muso li tshi dikonanya na SOC na MMSEZ.

- 14.2. CO yo kundelwa u ita tshoḁisiso nga Mbekanyamaitele ya UNDP kha Tshoḁisiso na Sekithara ya Phuraivethe na Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo i sa athu dzhena kha MOU na SOC, nahone ya kundelwa u isa phanda na/kana u kwama UNDP HQ nga ha tsheo yayo ya u dzhena kha MOU na SOC.
- 14.3. MOU ye UNDP ya i saina na SOC yo vha i ya ndeme siani la bvumo na kushumele kwa CO na UNDP.
- 14.4. Dzangano la UNDP CO lo kundelwa u dzhiela ntha maitele a shumaho a mbekanyamushumo ya SES li sa athu dzhena kha MOU na SOC. Naho zwo ralo, SECU i a zwi thogomela uri naho maitele a mbekanyamushumo a tshi shuma kha mishumo yothe ya UNDP ya u ita mbekanyamushumo, SES a i nei vhulivhisi vhu pfallaho nga ha ndila ine vhashumi vha UNDP vha tea u shumisa ngayo maitele a mbekanyamushumo a sa tshimbizani na thandela. U sa pfesesea honoho ho ita uri zwi konde uri CO i tevhele zwe ya divhofha ngazwo kha enea mafhungo.

Zwiito zwa UNDP CO zwa u sa tevhele mbekanyamaitele dzo teaho dza UNDP zwo nanaisa khombo ine ya nga huvhadza vhavhilaeli.

15. Nga nthani ha enea mawanwa, SECU i themendela zwi tevhelaho:

- 15.1. CO i fanela u bva kha MOU wayo wa zwino na SOC, i talutshede uri yo shumisa themphuleithi yo khakheaho. Arali SOC i tshi toda u bvela phanda na vhushaka hayo na UNDP, zwenezwi zwigwada zwi tea u lugiselela MOU muswa zwi tshi shumisa themphuleithi yo teaho nahone dzangano la UNDP CO li do tea u thaphudza tshoḁisiso i todeaho u ya nga mbekanyamaitele ya UNDP, u katela na u ditanganya na ofisi dzi todeaho kha vhurangaphanda ha UNDP, before hu sa athu sainiwa MOU muswa.
- 15.2. Dzangano la UNDP li tea u ita vhungoho ha uri vhashumi vhalo vha a divha na u pfesesa nga vhudalo zwi re ngomu kha mbekanyamaitele na zwiitisi zwa mbekanyamaitele yalo ya tshumisano nahone zwihuluhulu thodea ya u fara mabindu a muvhuso sa mazhendedzi a sekithara ya phuraivethe. Dzangano la UNDP li tea u dovha la talutshedza vhashumi vhalo uri naho MOU dzi tshi nga kha di sa ita mbofho dza lwa mulayo dzine dza tea u tevhelwa, dzi nga vha tshiko tshine tsha nga tshinya dzina la UNDP, zwihuluhulu musi mushumisani nalo a tshi khou ita mishumo ine dzangano la UNDP la i dzhia i khombo khulwane nga nwambo wa khombo ine ya nga i bveledza kha zwitshavha zwapo na mupo. Nga zwenezwo, dzangano la UNDP li tea u ombedzela ndeme ya vhashumi vha UNDP vhane vha khou ita tshoḁisiso i todiwaho nga mbekanyamaitele dza UNDP hu sa athu sainiwa dzi-MOU na mazhendedzi a sekithara dza phuraivethe (u katela na mabindu a muvhuso).
- 15.3. CO i tea u kwhathisedza uri vhashumi vhayo vha a pfesesa uri Maitele a Mbekanyamushumo ya SES a shuma kha mishumo yothe ya UNDP ya u ita

mbekanyamushumo na uri vha nga kwama muḁivhi wa zwa thekiniki wa UNDP SES kha tshiko tsha dzingu tsha UNDP tsha Afurika arali vha si na vhungoho ha u shumisa Maitele a Mbekanyamushumo ya SES kha muḁwe mushumo.

- 15.4. Dzangano ḁa UNDP ḁi tea u ḁea vhashumi vhaḁo vhulivhisi malugana na ḁila ine vha tea u shumisa ngayo Maitele a Mbekanyamushumo ya SES a sa kwami thandela. ḁi tea u dovha ḁa tuḁuwedza u shumiswa ha vhaḁivhi vhaḁo vha zwa thekiniki kha ofisi dzaḁo dzoḁhe dza dzingu na uri Ofisi dza Shango dzi nga kwama vhenevha vhaḁivhi arali vha si na vhuḁanzi ha ḁila ine vha nga shumisa ngayo Maitele a Mbekanyamushumo ya SES kha muḁwe mushumo wa UNDP.

Tshipida 1: Manweledzo

Mbilaelo

16. Nga la 7 Fulwi 2022,³ Earthlife Africa, dzangano la tshitshavha la Afurika Tshipembe, lo isa mbilaelo⁴ kha Yuniti ya u Tevhelela mafhungo a Matshilisano na Mveledziso (Social and Environmental Compliance Unit [SECU]) malugana na Memorandum wa Pfesano (Memorandum of Understanding [MoU]) we Mbekanyamushumo ya Mveledziso ya United Nations (United Nations Development Programme [UNDP]) Ofisi ya Shango (Country Office [CO]) ya u saina na Khamphani ya Muvhuso (State Owned Company [SOC]) ya Zouni yo Khetheaho ya Ikonomi ya Musina-Makhado (Musina-Makhado Special Economic Zone State Owned Company [SOC]) nga la 17 Thafamuhwe 2022. MOU u haseledza thikhedzo ine CO ya nga kha di i nea Zouni yo Khetheaho ya Ikonomi ya Musina-Makhado Musina-Makhado Special Economic Zone (MMSEZ). MMSEZ yo vhumbe nga 2017 nga Muhasho wa Mbambadzo na Ndowetshumo kha la Afurika Tshipembe sa Zouni yo Khetheaho ya Ikonomi nga fhasi ha Mulayo wa Zouni dzo Khetheaho dza Ikonomi.⁵ U bva nga duxha le ha nwalwa wonoyu muvhigo, SOC i tshee vhukati na u wana thendelo dzi todeaho uri Zouni yo Khetheaho ya Ikonomi i thome u shuma.⁶ Nga murahu ha mbilaelo ye ya itwa nga Earthlife Africa, Living Limpopo, ine ya vha linwe dzangano la tshitshavha, yo divhadza SECU uri i toda u dzhenela sa muvhilaeli. Enea madzangano mavhili, Earthlife Africa na Living Limpopo, o amba uri o disa yeneyi mbilaelo o imela tshitshavha tshothe tshine tsha shuma na u dzula vhuveni ha Musina-Makhado nahone vha amba uri vha do kwamea nga ho livhaho na nga ndila i si yavhu di nga u dzhenela ha MMSEZ na UNDP heneffo fhethu.
17. Kha mbilaelo, Earthlife Africa na Living Limpopo vha amba uri MMSEZ i do kwama nga ndila i si yavhu di "kushumisele kwa ma di, tshikafhadzo ya mufhe, tshanduko ya kilima, u xeelwa nga mutshatshame wa zwi tshilaho, fhethu hukhethwa na ha vhufa na manwe masia manzhi a vhutshilo kha vhatu vhane vha dzula heneffo fhethu." Vho dovha vha vhilaela nga la uri mishumo ine ya nga kha di sikiwa nga MMSEZ i do vha i mishumo ya vhatu vha re na vhuvsila ha vhuimo ha ntha na uri samusi vhuenzi

---

³ Vhurifhi vhu bvaho kha Earthlife Africa ho tangedzwa lwa u thoma nga SECU nga la 1 Lambamai 2022. SECU yo aravha honovhu vhurifhi nahone ya ambedzana na Earthlife Africa na vhanwe vhwamei uri i pfesese khwine mbilaelo dzavho. Musi CO yo no nea Earthlife Africa kopi ya MOU, ho farwa dziwe khaseledzo vhuveni ha Earthlife Africa na vhanwe vhwamei vha re na mbilaelo, SECU na UNDP Stakeholder Response Mechanism (SRM). Nga la 7 Fulwi 2022, Earthlife Africa yo humbela SECU uri i vusuluswe arali hu tshi khou tevhelwa mulayo.

⁴ Mbilaelo i wanala kha:

https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/sites/registry/secu/SECU_Documents/Earthlife%20Africa%20-%20Complaint76b7303758254798ba2d264759efc003.pdf

⁵ Mulayo wa Zouni dzo Khetheaho dza Ikonomi wa vhu-16 wa 2014, u wanala kha:

<https://www.gov.za/documents/special-economic-zones-act> (ho dzhenwa nga la 31 Thangule 2023)

⁶ Nga Thungo ya Tshipembe ya MMSEZ, SOC yo nwa thendelo nga vha zwa mupo uri vha bwise zimela zwi re heneffo, hu vhe na mvelaphanda siani la themamveledziso (hu dzheniswe phaphi khulwane dza u tshimbidza ma di a matshampungane, ma di a mala twa, ma di o shumiswaho u kunakisa zwithu, ma di a tshika, ma di o pambuswaho kha lutsinga na ma di a tshika ya vhumagi), u khura bada dza nga ngomu, u tsireledza thundu (u atha dara ta) bada dza u dzhenela na phaipi dza u tshimbidza ma di. Vhahilaeli vho dovha vha divhadza SECU uri yeneyi thendelo ya vha zwa mupo ndi thero ine ya kha di tolisiswa nga Khothe Khulwane ya Afurika Tshipembe na uri enea mafhungo ha athu dzudzanywa.

ha vhatu vhane vha dzula henefho vha si na vhutsila vhune ha tōdeā, a vha nga dō fanelea u wana mishumo yo raloho. Vha amba uri mvelelo i si yavhuḍi ya wonoyu mushumo kha vhuendelamashango na vhulimi kha honoho vhupo i nga kha ḍi ita uri zwitshavha zwapo zwi xelexwe nga mishumo.

18. Vhāvhillaeli na zwitshavha zwavho zwine vha shuma nazwo vho dovha vha ḥahisa fhungo ḵa uri musi CO i tshi saina MOU na SOC, yo sumbedza uri i tikedza yeneyo thandela, zwenezwo zwa engedza khonadzeo ya uri thandela ya MMSEZ i bevele phanḍa na uri vhāvhillaeli na zwitshavha zwine vha zwi imela vha dō tshinyalelwa nga nḍila ine ya sa dō dzudzanyea.

Manweledzo a zwine zwa dō itea kha mulandu

19. SECU yo dzhenisa mbilaelo nga ḵa 14 Fulwi 2022.⁷ Nga murahu ha zwenezwo, SECU ya vusulusa yeneyo mbilaelo uri i kone u vhona arali i tshi tea u ḥolisiswa. Nga ḵa 14 ḵara 2022, SECU yo dzhia tsheo ya uri yeneyo mbilaelo yo tea nahone ya ḵea thendelo ya uri hu ḥolisiswe mafhungo o takuswaho kha yeneyo mbilaelo. Tshipikwa tsha ḥoḍisiso ndi u wana zwidodombedzwa zwa vhukuma nga u kuvhanganya vhuḥanzi, u dzhia tsheo dzo thewaho kha zwenezwo zwidodombedzwa nahone, arali zwo fanela, u ita themendelo dza nḍila ine ha nga itwa ngayo uri mishumo i tikedzwaho ya UNDP i tendelane na Zwilinganyo zwayo zwa Matshilisano na Mupo (Social and Environmental Standards [SES]) na dziḥwe mbekanyamaitele na nḍila dzo teaho dza UNDP. Kha enea mafhungo, dziḥwe mbekanyamaitele dzo teaho dzi katela dzine dza amba nga ha tshumisano vhukati ha UNDP na maḥwe mazhendedzi, u katela ane UNDP ya a dzhia e mazhendedzi a sekithara dza phuraivethe.
20. Nga Phando - Luhui 2023, tshigwada tsha SECU tsho dalela Afurika Tshipembe uri tshi ite mishumo i tōdeaho na u kuvhanganya vhuḥanzi ho fanelaho. Tshenetsho tshigwada tsho dalela dzingu ḵa Musina-Makhado uri tshi ambe na vhāvhillalei na zwitshavha zwapo zwine vha zwi imela, u katela na tshitshavha tsha Mulambwane na u ḥangana na vhaimele vha SOC na vhaḥe vhatsho, Dzangano ḵa Mveledziso ya Ikonomi ya Limpopo. Tshenetsho tshigwada tsho ḥangana na CO ngei Pretoria. Tsho dovha tsha ḥangana na vhaḍivhi vhapo vha zwimela na zwipuka vha dzingu ḵa Vhembe kha Vunḍu ḵa Limpopo hune MMSEZ ya wanala hone. Nga murahu ha lwendo lwatsho Afurika Tshipembe, tshigwada tsha SECU tsho fara muḥwe muḥangano nga vidio na vhaḥwe vhashumi vha CO.
21. Tshigwada tsha SECU tshi tama u livhuha vhatu vhoḥe vhe vha ḥangana natsho (mutevhe wo fhelelaho wa vhe ha haseledzwa navho wo katelwa kha Ḥumetsshedzo 1 ya wonoyu muvhigo). Tshi tama u livhuha vhurangaphanḍa ha vhatu vha Venḍa vhe vha ḍiḥea tshifhinga tsha u ḥangana na tshenetsho tshigwada na u dzudzanya miḥangano na zwitshavha, u katela tshitshavha tsha Mulambwane, tshine tsha dō kwamea nga MMSEZ. Zwiḥwe hafhu, tshi tama u livhuha Muimele wa Vhazulapo wa UNDP kha ḵa Afurika Tshipembe na vhashumi vha CO, vhe vha ri ḵea tshifhinga

---

⁷ <https://secu.info.undp.org/case-file/secu0020>

tshavho nga mafunda na nga vhuthu nahone vha fhindula zwavhuḁi mbudziso dza tshigwada tsha SECU na khumbelo dza u ḁewa mafhungo o engedzeaho.

22. Hoyu muvhigo wo thewa kha mafhungo e tshigwada tsha SECU tsha a kuvhanganya kha miḁangano yavho ye ya farwa nga tshavhukoma na nga vidio na CO, kha lwendo lwavho dzinguni, kha miḁangano yavho ye vha i fara na vhavhilaeli na vhadzulapo vho kwameaho vhane vha vha imela, vhaimele vha SOC na vhaḁwe vhane vha kwamea kha yeneyi thandela na kha ḁhodiḁiso ye vha i ita.
23. Hu na tshithu tshithihi kha yeneyi miḁangano yoḁhe tshine tshigwada tsha SECU tsha vhona uri ndi ya ndeme vhukuma. Zwo vha zwi khagala kha miḁangano yoḁhe ye tshigwada tsha SECU tsha i fara na vhangaphanḁa ha vhatu vha Venḁa na miraḁo ya tshitshavha tsha Mulambwane na vhaḁwe vhatu vha kwameaho uri naho mushumo wa MMSEZ wa u fhaḁa u sa athu thoma, wo no ḁi bveledza mutsiko kha zwitshavha zwi kwameaho. Hu na vhatu vhane vha tikedza yeneyi thandela kha zwitshavha, vhane vha vhona uri hu nga vha na mbuyelo ya zwa ikonomi. U ya nga ndaela ya SECU, tshigwada tsha SECU tsho livhisa ḁhogomelo kha mbilaelo dza vhavhilaeli, vhe vha sumbedza u timatima nga ho dzikaho na u dzhenwa nga nyofho musi vha tshi humbula nga ha ḁḁila ine thandela ya MMSEZ ya ḁo kwama ngayo matshilsano a vhatu na mupo. Zwa ndeme vhukuma ndi uri vho amba uri arali ha itwa wonoyu mushumo wa u fhaḁa, u ḁo tshinya lwa tshoḁhe mavhiḁa manzhi na fhethu hukhethwa fhethu hune wa ḁo itelwa hone. Vho ḁalutshedza uri u ya nga mulayo wavho wa mvelele, enea mavhiḁa na fhethu hukhethwa a zwo ngo tea u pfuluswa. Vho vha vha tshi ofha uri yeneyi mveledziso i ḁo tshinya lwa tshoḁhe tsireledzeo na vhuthihi ha zwitshavha zwavho. Zwitshavha zwenezwi zwo dovha zwa vhilaedziswa nga ḁḁila ine wonoyu mushumo wa ḁo kwama ngayo mupo, sa tsumbo, ḁḁila ine wa ḁo kwama ngayo mavu, mufhe na zwiko zwa maḁi, u ḁo tshinya mutakalo na u ita uri vha sa tsha kona u tshila nga ḁḁila ine ya ita uri vha ḁipfe vho vhofoholowa vhukuma nga lwa mvelele. Vho vha vha tshi timatima arali ngangoho mishumo ine ya ḁo sikwa nga MMSEZ, yo vha i tshi ḁo waniwa nga zwitshavha zwapo nahone vho vha vha tshi vhilaedziswa nga ḁa uri mishumo a i nga ḁo tendelana na ḁḁila ye vha ḁowela u tshila ngayo.

Mbekanyamaitele dzi Shumaho dza UNDP

24. U ya nga Vhulivhisi ha ḁhodiḁiso ya SECU, ndivho ya ḁhodiḁiso ya SECU ndi u wanulusa arali dzangano ḁa UNDP ḁo kundelwa u tevhela mbekanyamaitele na ḁḁila dzi shumaho dza UNDP kha dzenedzo tsheo na nyito dzine dza vha mutheo wa mbilaelo yo fanelaho nahone arali honohu u sa tendelana na mulayo zwo vhaisa kana zwo ḁoḁa u vhaisa vhavhilaeli.
25. Hoyu mulandu u amba nga ha MOU ye ya sainiwa nga UNDP CO na SOC. Nga zwenezwo, mbekanyamaitele na ḁḁila dzine CO ya lavhelelwa u dzi tevhela ndi dzine, tsha u thoma, dza tshimbizana na u sainiwa ha dzi-MOU.
26. Dzangano ḁa UNDP ḁi na themphuleithi mbili dza tsumbo dza dzi-MOU. Inwe ndi ya mazhendedzi a muvhuso ngeno inwe i ya sekithara ya phuraivethe. A hu na

mbekanyamaitele yo livhaho ine ya amba nga ha tshumisano na mazhendedzi a muvhuso. Naho zwo ralo, khethekanyo 1 ya Mbekanyamaitele ya UNDP nga ha Tshumisano⁸ ya Sekithara ya Phuraivethe i amba uri maipfi “mazhendedzi a sekithara ya phuraivethe” a amba “...kha zwiñwe zwazwo.... mabindu a muvhuso.” Nga hu fanaho, Khethekanyo 3 ya Mbekanyamaitele a Thodiso na Tshumisano na Sekithara⁹ ya Phuraivethe i thalutshedza uri maipfi ane a ri sekhara ya phuraivethe a katela mabindu a muvhuso. Yeneyi thalutshedzelo i dovha ya dovhoolwa kha thaluso 1 i re magumoni a siatari ya Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo tsha 2016.¹⁰

27. Tshigwada tsha thodiso tsha SECU tshi amba uri Mbekanyamaitele kha Thodiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe yo khwiniswa nga Fulwi 2023 nahone yeneyi mbekanyamaitele yo khwiniswaho yo thoma u shuma nga ja 12 Tshimedzi 2023.¹¹ Yeneyi mbekanyamaitele yo khwiniswaho yo tshimbidzana na Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo¹² tsho khwiniswaho tsha 2023 na Noti ya Vhulivhisi yo khwiniswaho nga ha U Langa Khombo kha Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe. U bva tshee ha khwiniswa mbekanyamaitele, tshishumiswa tsha tsenguluso ya khombo na noti ya vhulivhisi zwo gandiswa nga murahu ha musu CO yo no lugiselela na u dzhena kha MOU na SOC, enea mañwalwa o khwiniswaho ha tshimbidzani na mbuno ya uri CO yo tevhela mbekanyamaitele dzi shumaho.
28. A hu na jinwalwa ja mbekanyamaitele ya UNDP kana vhulivhisi ha notsi zwine zwa ri vhudza vhashumi nga ho livhaho ndila ine MOU dza tea u shela ngayo mulenzhe kha mushumo wa UNDP. Naho zwo ralo, Thumetshedzo 1 ya Mbekanyamaitele ya Thodiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe¹³, i katela memomandamu wa pfesano sa tshinwe tshishumiswa tshine tsha nga vhumba tshumisano na sekithara ya phuraivethe.
29. Tshigwada tsha vhuvhili tsha mbekanyamaitele dzine dza shuma kha yeneyi thodiso ndi Zwilinganyo zwa Matshiliso na Mupo zwa UNDP (UNDP Social and Environmental Standards [SES]).¹⁴ SES i na zwipida zwivhili. Tshipida tsha u thoma ndi maitele matanu a mbekanyamushumo ane a shuma kha mishumo yothe ya UNDP ya u ita mbekanyamushumo. Tshipida tsha vhuvhili ndi Zwilinganyo zwa Nyimele ya Thandela ya vhumalo. Samusi heyi mbilaelo i sa kwami thandela ine ya

---

⁸ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2016%20Private%20Sector%20Partnerships%20Policy.pdf>

⁹ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2013%20Policy%20on%20DD%20and%20Partnerships%20with%20the%20Private%20Sector.pdf>

¹⁰ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2016%20Due%20Diligence%20and%20Risk%20Assessment%20Tool.pdf>

¹¹ <https://popp.undp.org/document/policy-due-diligence-and-partnerships-private-sector> (ho dzhenwa nga ja 15 Lara 2023).

¹² https://view.officeapps.live.com/op/embed.aspx?src=https://popp.undp.org/sites/g/files/zskgke421/files/2023-10/Partnerships_UNDP%20Private%20Sector%20Risk%20Assessment%20Tool%202023_0.docx (ho dzhenwa nga ja 15 Lara 2023).

¹³ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2013%20Policy%20on%20DD%20and%20Partnerships%20with%20the%20Private%20Sector.pdf>

¹⁴ <https://www.undp.org/publications/undp-social-and-environmental-standards>

khou bvela phanda ya UNDP, ndi milayo mitanu fhedzi ya maitele a mbekanyamushumo ine ya shuma kha heyi thodisiso.

Tshipida 2: Mbuno

30. Muvhuso wa Afurika Tshipembe wo khetha Zouni yo Khetheaho ya Ikonomi ya Musina-Makhado (MMSEZ),)¹⁵, ine ya wanala dzinguni la Vhembe kha Vundu la Limpopo, nga 2017. Nga wonoyo n'waha muvhuso wa vundu wa Limpopo wo sika Khamphani ya Muvhuso ya Zouni yo Khetheaho ya Ikonomi ya Musina-Makhado (Musina-Makhado Special Economic Zone State Owned Company [SOC])¹⁶ uri i ingamele na u tshimbidza MMSEZ. SOC ndi khamphani ine ya langwa tshothe nga Dzangano la Mveledziso la Ikonomi ya Limpopo (Limpopo Economic Development Agency [LEDA]), dzangano la muvhuso line la ingamelwa nga Muhasho wa Limpopo wa Mveledziso ya Ikonomi, Mupo na Vhuendelamashango. SOC i na vhumuthu hayo ha lwa mulayo, tshigwada tsha vhalanguli, na zwitatamennde zwa masheleni zwo tolwaho.
31. U ya nga webusaithi ya MMSEZ, MMSEZ i tuda u "tshanyisa nyaluwo ya ikonomi, mveledziso na u sika mishumo ngei Limpopo nga u tshuwedza ndowetshumo, u tikedza nyengedzeo ya mbambadzo na vhubindudzi, u tikedza mveledziso ya mabindu ane a sa do nyetha na u khawhisedza mvelaphanda ya themamveledziso".¹⁷ Webusaithi ya MMSEZ i talutshedza uri musi yeneyi thandela i tshi vho shuma nga vhudalo, i do vha na Smart City (u katela na mavhengele, fhethu ha mabindu, fhethu ha vhudzulo, fhethu ha dziofisi na maitele a zwiendedzi zwa vhomuthumunzhi); tshigwada tsha tuda zwishumiswa zwa vhulimi; tshitenwa tsha zwibveledzwa zwo dowealeho na zwi leluwaho (u katela na zwifhafo zwine zwa beveledza zwishumiswa na zwibveledzwa zwa khemikhala dza vhulimi na dza petirolo); tshitenwa tsha u beveledza mudagasi (u katela na phanele dza duvha, zwipelupelu zwa muya na sele dza mapfura a maqi); tshitenwa tsha minerala (u katela na limaga la tsimbi, limaga la ferrochrome, limaga la chrome na lime, phosphate na khemikhala); na tshitenwa tsha u endedza thundu.¹⁸ Hu anganyelwa uri zwi do kunga vhubindudzi ha nda na u sika mishumo i tuda u vha 21 000. Hu lavhelelwa uri zwi do la masheleni a tuda u vha bilioni dza R150 (bilioni dza US\$7,6).¹⁹
32. Nga 2021, SOC yo ambedzana na CO. Yo vha i tshi tuda u tolisisa arali zwi tshi nga konadzea uri CO i i thuse u sedzana na manwe mafhungo a matshiliso na mupo ane a tshimbidzana na MMSEZ. SOC, yo talutshedza SECU uri yo vha yo sedzana na khaedu kha vhushaka hayo na zwitshavha zwine zwa nga kwamea nga MMSEZ na uri yo humbula uri i nga vhuvelwa nga tshenzhelo ya UNDP musi i tshi ambedzana na zwitshavha nga ha ndila ine thandela khulwane dza nga kwama ngayo matshiliso na mupo. Yo dovha ya talutshedza uri SECU uri yo vha yo humbula uri CO i nga thusa

---

¹⁵ https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201712/41287gon1324.pdf

¹⁷ https://mmsez.co.za/?page_id=853

¹⁸ https://mmsez.co.za/?page_id=3625#

¹⁹ Mutengo maragani ndi US\$1=ZAR19,68 (thengiselo nga la 29 Shundunthule 2023)

u leludza nyambedzano vhukati SOC na zwitshavha zwapo nga ha MMSEZ.²⁰ U ya nga mavhonele a CO,²¹ u shumisana hayo na SOC malugana na MOU zwo tšutšuwedzwa nga u pfesesa hayo uri MMSEZ ndi tshibuli “tsha u sedzana na khaedu tharu dzine dza vha vhushai, u shayea ha mushumo na ndinganyiso, zwine zwa tshimbizana na Pulane ya Mveledziso ya Lushaka (National Development Plan [NDP])” na zwithu zwine zwa ḁa u thoma kha vhurangaphanda.

33. Kha hafu ya vuvhili ya 2021, vhaofisiri vha CO na SOC vho fara miḁangano miḁanu vha tshi khou haseledza nga ha u thusa SOC siani ḁa zwa thekiniki. Musi ho farwa yeneyi miḁangano, CO yo pfa uri SOC i ḁo sedzana na khaedu kha vhushaka hayo na zwitshavha zwine zwa ḁo kwamea nga MMSEZ na zwigwada zwa zwitshavha, zwi ngaho vhavhilaeli, zwe zwa shuma na zwenezwi zwitshavha. Naho zwo ralo, CO yo pfa nga ha maḁwe mafhungo e a vha a tshi khou vhang a khaedu mus i MOU wo no sainiwa na SOC. Sa tsumbo, yo sala i tshi pfa uri hu na mavhiḁa na fhethu hukhethwa kha mavu o ḁewaho MMSEZ nga Phando 2023.²²
34. Nga murahu ha miḁangano miḁanu, zwenezwo zwigwada zwivhili zwo tenda u saina MOU une wa ḁalutshedza ḁḁila ine CO ya ḁo thusa ngayo SOC. CO yo dzhia tsheo yo khakheaho nga u shumisa themphuleithi ya UNDP u itela MOU na zhendedzi ḁa muvhuso ḁḁhani ha themphuleithi ya MOU u itela sekithara ya phuraivethe mus i tshi lugiselela MOU na SOC. Yo thea yeneyi tsheo kha mbuno ya uri SOC yo vha i tshi langwa tshoḁthe nga zhendedzi ḁa muvhuso.²³
35. Sa tshipiḁa tsha ndugiselelo dzayo u itela u saina MOU, CO yo lugiselela pulane na mugaganyagwama wa u kuvhanganya masheleni u itela arali zwa nga itea uri CO na SOC vha tendelane u shumisa fhethu ha tshumisano ho tevhekanyiswaho kha MOU. Yeneyo pulane yo ḁalutshedza mishumo ine tshigwada tshiḁwe na tshiḁwe tsha vha na vhuḁifhinduleli ha u i hwala.²⁴ SECU a i athu wana vhuḁanzi vhune ha sumbedza uri zwenezwi zwigwada zwo vhuya zwa ita zwi re kha yeneyo pulane. Nga ḁa 18 ḁhafamuhwe 2022, CO na SOC yo ḁivhadza uri vho saina MOU.²⁵ ḁivhadzo ya UNDP yo itwaho kha garannda ine ya ḁivhadza MOU yo sumbedza uri²⁶:

“Zwithu zwihulwane zwine ha livhiswa ḁhogomelo khazwo kha heyi tshumisano zwi ḁo katela u ḁalulwa na u lingedzwa ha zwipiringululi zwa fulufulu ḁi swikeleleaho na ḁo kunaho, u thivhela u fheliswa ha maḁaka na u khwinisa ḁivho nga ha maitele avhuḁi a mupo. Tshumisano i ḁo dovha ya livhisa ḁhogomelo khulwane kha u tikedza mabindu ane a kha ḁi tou bva u

²⁰ Maipfi a CEO wa SOC kha tshigwada tsha ḁoḁisiso tsha SECU kha muḁangano ngei Musina nga ḁa 1 Luhuh i 2023.

²¹ Samusi zwo ḁivhadza SECU kha vhurifhi ha ḁa 27 Fulwana 2023.

²² Maipfi o ambiwaho nga muofisiri wa UNDP kha muḁangano na tshigwada tsha ḁoḁisiso tsha SECU nga ḁa 31 Phando 2023 ngei Pretoria.

²³ Statement made by UNDP official in meeting with SECU investigation team on 31 January 2023 in Pretoria.

²⁴ CO yo amba na SECU nga imeili ya ḁa 27 Fulwana 2023 uri “zwithu zwo dzudzanywaho na mishumo ya ḁwaha muḁwe na muḁwe zwi ḁo thusa MMSEZ uri i sedzane na mafhungo a matshilisano na mupo na u khwaḁhisa zwitshavha zwapo uri zwi shumise zwibuli zwine zwa zwa nga bveledzwa nga thandela.”

²⁵ <https://www.undp.org/south-africa/press-releases/undp-and-mmsez-sign-memorandum-understanding-achieving-sustainable-development> (ho dzhenwa nga ḁa 19 Fulwi 2023)

²⁶ Ibid.

thomiwa na mveledziso ya vhutsila hune ha vha na MMSEZ. Tsha ndeme vhukuma ndi uri yeneyi tshumisano i do tikedza mveledziso na u tũtũwedza mishumo ya MMSEZ i ngaho smart city ine ya khou da, ine ya do shumisa vhutsila vhu re hone, vhukoni na zwishumiswa u itela u vhuvedza vhatu vhapo.”

36. Zwo thewa kha MOU yo sainiwaho na CO, SOC i talula UNDP kha webusaithi yayo sa liñwe dzangano la “vhashumisani vhalo vha ndeme ... vha kha mañwe mashango...”²⁷ Zwi re zwone ndi uri nga la 31 Phando 2024, UNDP ndi lone zhendedzi li lothe lo tũtũwedzwaho sa mushumisani kha webusaithi ya SOC.
37. Vhukati ha la 29 Tshafamuhwe na la 1 Lambamai 2022, Earthlife Africa na vhañwe vhakwamei vhe vha vhona khandiso ya enea mafhungo vho ya kha SECU na kha dziñwe yuniti dza mabindu dza UNDP vha humbela u vhona kopi ya MOU. CO yo ñea vhenevha vhakwamei MOU. Nga la 20 Shundunthule 2022, CO yo fara muřangano na vhañwe vha vhenevha vhakwamei u itela u haseledza nga ha mbilaelo dzavho nga ha MOU.
38. Nga la 4 Fulwana 2022, Vhavhilaeli, kathihi na vhañwe vhakwamei vhanzhi vha re na dzangalelo, vho gandisa Vhurifhi ha Vhomuthumunzhi²⁸ he ha sasaladza u sainiwa ha MOU na SOC. Honovhu vhurifhi ho gandiswa SECU i sa athu ñea thendelo uri yeneyi mbilaelo i tolisiswe. Vhurifhi ha Vhomuthumunzhi vhu dovha ha sasaladza SECU nge ya kundelwa u tolisisa yeneyi mbilaelo. Dzangano la UNDP CO lo fhindula Vhurifhi ha Vhomuthumunzhi nga la 13 Fulwana 2022.²⁹ Kha miñwedzi mivhili ye ya tevhelela, vhañwe vhaimele vha madzangano a tshitshavha vho gandisa thero kha gurannda vha sasaladza mushumo une UNDP ya khou u ita kha thandela ya MMSEZ nahone CO ya gandisa phindulo kha yeneyo khandiso, ya talutshedza zwiitisi zwayo zwa u tikedza yeneyo thandela.³⁰ Kha yeneyi thero, CO yo talutshedza uri MOU “i ita uri UNDP i tũtũwedze masia a tshumisano o bulwaho kha memorandumu na u tikedza MMSEZ kha pfanelo dzo dowealeho dza vhatu na dza mupo. Nga kha dzenedzi thendelano ri khou shumisana na madzangano a tshitshavha, vhadzulapo, vha zwa vhuhashi na vhañwe vhakwamei u kwhařhisedza uri MMSEZ a i sii muthu murahu kha mbuyelo dza mveledziso ya matshilisano na ikonomi, uri a i tshinyi mupo nahone i vhea tsumbo kha vhumatshelo ha mveledziso ya SEZ dzi fanaho.³¹ There Ho dovha ha farwa khaseledzo nga ha muñwe muřangano vhukati ha CO na vhañwe vhakwamei, fhedzi a ho ngo tsha farwa muñwe muřangano.

Tshipida 3: Mafhungo o Tolisiswaho na Mawanwa

²⁷ https://mmsez.co.za/?page_id=3804 (ho dzhenwa nga la 15 Lara 2023)

²⁸ I wanala kha: <https://naturaljustice.org/wp-content/uploads/2022/07/Open-Letter-to-UNDP-regarding-MoU-with-MMSEZ-4-July-2022.pdf>.

²⁹ I wanala kha: <https://www.undp.org/south-africa/press-releases/response-open-letter-concerning-undp-and-mmsez-memorandum-understanding>.

³⁰ <https://mg.co.za/tag/musina-makhado-special-economic-zone-2/>

³¹ <https://mg.co.za/thought-leader/opinion/2022-08-24-undp-supports-special-economic-zones-to-drive-sustainable-development/>

39. Tsha u thoma, u ya nga Vhulivhisi ha Thodiso ya SECU, ndivho ya thodiso ya SECU ndi u wanulusa arali dzangano la UNDP lo kundelwa u tevhela mbekanyamaitele na ndila dzi shumaho dza UNDP kha dzenedzo tsheo na nyito dzine dza vha mutheo wa mbilaelo yo fanelaho. Tsha vhuvhili, arali zwi tshi shuma, thodiso i do wanulusa arali zwiito zwa u sa tevhela mulayo zwo huvhadza kana shushedza u huvhadza vhavhilaeli.
40. Ndi zwa ndeme u ombedzela uri hezwi zwi amba uri tshigwada tsha thodiso tsha SECU tshi kwamea fhedzi nga u vhona arali CO yo tevhela mbekanyamaitele na ndila dzothe dzi shumaho dza UNDP musi i tshi lugiselela na u dzhia tsheo ya u dzhena kha MOU na SOC. A tsho ngo tea u tolisisa – nahone vhukuma a tsho ngo - tolisisa kana u sengulusa zwiito zwa SOC, ndeme ya thandela ya MMSEZ kana tsheo dza muvhuso wa Limpopo kana dza muvhuso wa Afurika Tshipembe malugana na MMSEZ. Nga zwenezwo, muvhigo uyu a u nei mawanwa kana maambiwa nga ha khonadzeo kana lutamo lwa MMSEZ, tsheo na maga a SOC kana a LEDA kana dzangano naho li lifhio la muvhuso wa dzingu kana wa lushaka. Hafhu a tshi nei mawanwa nga ha ndeme kana u tea ha tsenguluso dzo fhamba-fhambanaho dzo itwaho malugana na MMSEZ. Musi muvhigo u tshi haseledza MMSEZ, ndi u itela u vhona khombo ine thandela ya nga vha nayo na u vhona thodiso ye CO ya vha yo tea u i ita u tevhela mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP na u ita thodiso, arali zwi tshi todea, malugana na uri CO yo tevhela kana a yo ngo tevhela mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP, yo vhaisa kana yo toda u vhaisa vhavhilaeli.
41. Thodiso ya tshigwada tsha SECU yo vha yo livhisa thogomelo kha u tolisisa thaidzo thanu. Inwe na inwe ya dzenedzo thaidzo na mawanwa a tshigwada tsha SECU nga ha thaidzo inwe na inwe zwo haseledzwa afho fhasi.

Thaidzo 1: Naa dzangano la UNDP lo shumisa themphuleithi yo teaho ya MOU musi li tshi lugiselela MOU na SOC nahone ndi ngani zwi zwa ndeme uri CO i shumise themphuleithi ya MOU kha zhendedzi la muvhuso nthani ha ya zhendedzi la tshitehwa tsha phuraivethe?

42. Khethekanyo 1 ya Mbekanyamaitele ya UNDP nga ha Tshumisano ya Sekithara ya Phuraivethe i amba uri maipfi “mzhendedzi a sekithara ya phuraivethe” a amba “...kha zwiinwe zwazwo.... mabindu a muvhuso.”³² Nga hu fanaho, Khethekanyo 3 ya Mbekanyamaitele a Thodiso na Tshumisano na Sekithara dza Phuraivethe³³ i thalutshedza uri maipfi ane a ri sekithara ya Phuraivethe a katela mabindu a muvhuso. Yeneyi thalutshedzelo i dovha ya dovhololwa kha thaluso 1 i re magumoni a siafari ya Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo tsha 2017.³⁴

32

https://popp.undp.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/UNDP_POPP_DOCUMENT_LIBRARY/Public/Partnerships_Private%20Sector%20Partnerships.docx&action=default

33

https://popp.undp.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/UNDP_POPP_DOCUMENT_LIBRARY/BERA_Partnerships_UNDP%20private%20sector%20due%20diligence%20policy%202013_FINAL.docx&action=default

34

https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/HND/00122642_Due%20Diligence%20and%20Risk%20Assessment%20DT%20Global%20112020.pdf

43. Luambo lwo shumiswa kha dzenedzi mbekanyamaitele lu khagala nahone lu a pfala: mabindu a muvhuso a tea u dzhiiwa sa mazhendzi a sekithara dza phuraivethe musi hu tshi hu tshi khou t̄olisiswa u vhona arali a tshi nga shumisana na UNDP. Tsheo ya u dzhia mabindu a muvhuso sa mazhendzi a sekithara dza phuraivethe u itela yeneyi ndivho ndi nga n̄wambo wa uri dzangano la UNDP li nga vha khomboni ya u sa vha na dzina lavhuḍi tshifhinga tshiñwe na tshiñwe musi li tshi ita tshumisano na bindu line la ita mishumo i re na masiandoitwa mahulwane siani la matshilisano na/kana mupo, hu sa londwi vhuḅe ha lenelo bindu. Khombo i bveledzwa nga mushumo hu si tshivhumbeo tsha vhuḅe ha bindu. Nga zwenezwo, bindu la muvhuso line la ita mishumo ine ya nga vha na masiandoitwa mahulwane siani la matshilisano na/kana mupo li nga vha tshiko tsha u tshinya dzina la UNDP u fana na zhendedzi la sekithara ya phuraivethe.
44. SOC ndi bindu la muvhuso lo diimisaho nga loṭhe, fhedzi line la langwa tshoṭhe nga Dzangano la Mveledziso ya Ikonomi ya Limpopo.³⁵ Li na vhumuthu hayo ha lwa mulayo ho diimisaho, tshigwada tsha vhalanguli, vhukoni ha u saina na u ita thendelano nahone li na zwitatamennde zwa masheleni zwo t̄olwaho. Ndivho ya leneli dzangano ndi u vha na fhethu ho khetheaho ha ikonomi hune vhadzulapo vhayo vha ḍo ita mishumo ine ya nga vha masiandoitwa mahulwane kha matshilisano na mupo.
45. Hu na phambano mbili dza ndeme vhukati ha themphuleithi mbili dza MOU. Phambano ya u thoma i wanala kha atikili IV ya dzenedzo themphuleithi mbili. Atikili IV kha themphuleithi ya MOU ya tshumisano na mazhendedzi a muvhuso i amba nga ha u vhonala hune ha tshimbidzana na MOU. Themphuleithi a i na hune ya amba nga ha vhuphaḍaladzi, u shumiswa ha tshigaṭhalu tsha UNDP kana khombo ine ya nga tshinya dzina lavhuḍi la bindu. Kha liñwe sia, Atikili IV kha themphuleithi ya sekithara ya phuraivethe i amba nga ha mafhungo a vhuphaḍaladzi ane a tshimbidzana na vhushaka vhukati ha madzangano na MOU. I amba nga ha u tsireledza bvumo nga u vhea dziñwe ṭhodea dza vhuphaḍaladzi dzi tshimbidzanaho na vhushaka na zhendedzi la sekithara ya phuraivethe, u katela na u shumiswa ha tshigaṭhalu tsha UNDP.
46. Ndeme ya phambano kha nzudzanyo mbili dza Atikili IV i nga vhonwa nga mbuno ya uri SOC i ṭana logo ya UNDP kha webusaithi yayo kha siaṭari line la amba nga ha maano a tshumisano. Nṭha ha logo hu na mazhendedzi a rathi ane ya a tevhekanyisa sa vshumisani, SOC i ri "mveledziso ya MMSEZ i itwa uri i konadzee nga mabindu apo na a lushaka ane a ṭaṭisana, ane a tikedzwa nga tshumisano na thikhedzano na vhakwamei vhahulwane vhapo, vha lushaka na vha kha mañwe mashango."³⁶ Zhendedzi lithihi fhedzi line la ṭuṭuwedzwa sa mushumisani muhulwane wa kha mañwe mashango kha webusaithi ndi UNDP. Naho CO yo ḍivhadza SECU uri SOC a yo ngo humbela thendelo kha CO ya u ṭana logo ya UNDP na uri CO i ḍo dzudzanya eneo

³⁵ https://mmsez.co.za/?page_id=853 (ho dzhenwa nga 19 Fulwi 2023)

³⁶ https://mmsez.co.za/?page_id=3804 (ho dzhenwa nga la 19 Fulwi 2023)

mafhungo na SOC, u bva nga la 31 Phando 2024, logo ya UNDP i tshee hone kha webusaithi ya MMSEZ.³⁷

47. Arali CO yo vha yo shumisa themphuleithi ya sekithara ya phuraivethe, Atikili IV yo vha i tshi do vha yo zwi talutshedza uri u ita MOU na SOC zwi do ita uri SOC i shumise tshigaṭhalu tsha UNDP sa tshipiḁa tsha vhuḁidini hayo ha u sumbedza u tikedza MMSEZ nahone zwenezwo zwi nga ita uri dzangano li vhe khomboni ya u sa vha na dzina lavhuḁi. Hezwi zwo vha zwi tshi do vha zwo tuṭuwedza leneli dzangano uri li vhudzise arali SOC yo vha yo livha u shumisa tshigaṭhalu tsha dzangano la UNDP na ndila ine ya do tshi shumisa ngatsho, arali i tshi do ita nga u ralo. Lo vha li tshi do vha lo sumbedza CO uri lo vha lo tea u vha lo ita vhuḁidini ha u pfesesa mifuda ya mishumo ye dzangano la MMSEZ la vha lo dzudzanya u i ita na u vhona arali yeneyi mishumo i tshi nga tshinya dzina la UNDP, arali UNDP ya dikonanya khagala na MMSEZ.
48. Phambano ya vhuvhili vhukati ha themphuleithi mbili i wanala kha atikili VI dzayo. Atikili VI kha themphuleithi dza muvhuso i amba nga ha ndivhadzo. I amba uri "Ndivhadzo kana khumbelo naho i ifhio ine ya toḁea kana ine ya tendelwa uri i newe kana u itwe u ya nga yeneyi MOU i tea u tou nwalwa fhasi." Kha themphuleithi i re na sekithara ya phuraivethe, enea mafhungo o haseledzwa kha Atikili VII.
49. Atikili VI kha themphuleithi ine ya haseledza nga ha sekithara ya phuraivethe i amba nga ha vhuimeli na themendelo zwine CO ya tea u zwi toḁa kha dzangano line ya shumisana na lo. Zwi huluhulu, Atikili VI.2 i amba uri "Mushumisani u amba uri ha sheli mulenzhe kha mushumo naho u ufhio une wa nga lwisana kana une wa nga vha na masiandoitwa a si avhuḁi kana mavhi kha nyimele ya UNDP, u sa dzhia sia, mihumbulo na ndivho kana tshirunzi na bvumo". I svela phanda u toḁa uri mushumisani a "divhadze UNDP nga u tavhanya nga ha tshiitea kana nyimele naho i ifhio ine ya nga kwama Mushumisani, ine ya nga vha na bvumo li si lavhuḁi kana u tshinya UNDP, u katela na thoḁisiso kana maitele a lwa mulayo".
50. Nga manwe maipfi, heyi ndugiselelo yo vha i tshi do toḁa uri CO i vhudzise SOC u khwaṭhisedza uri mishumo yayo i nga si tshinye bvumo la UNDP. Hezwi zwi a pfala ngauri thandela ine ya kwama mishumo i ngaho u thathuvha minerala, u bveledza dzikhemikhala, u toḁa zwishumiswa zwa vhuilimi na vhuendedzi i nga vha na masiandoitwa mahulwane a si avhuḁi na a re na khombo kha matshiliso na vhuendedzi. Zwi nwe hafhu, arali ha vha na eneo masiandoitwa nahone a sa langwe nga ndila yo teaho, a nga tshinya bvumo la UNDP. Nga zwenezwo, arali SOC yo vha yo humbelwa u vha na vhuimeli ho edanaho vhune ha toḁea kha themphuleithi ya MOU na sekithara ya phuraivethe, yo vha yo tea u vha yo divhadza CO uri i tea u ita thoḁisiso yo dzikaho i sa athu saina MOU.

Mawanwa

---

³⁷ https://mmsez.co.za/?page_id=3804 (ho dzhenwa nga la 15 Lara 2023)

51. Luambo kha mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP, ndi uri Mbekanyamaitele ya UNDP malugana na Tshumisano dza Sekithara ya Phuraivethe na Mbekanyamaitele malugana na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe, lu khagala nahone lu a pfala: mabindu a muvhuso a tea u dzhiwa sa mazhendzi a sekithara dza phuraivethe musu hu tshi khou tshisiswa u vhona arali a tshi nga shumisana na UNDP. Hezwi zwi amba uri CO yo vha yo tea u vha yo shumisa themphuleithi ya MOU na zhendedzi la sekithara ya phuraivethe musu i tshi lugiselela na u saina MOU na SOC. Mbuno ya uri CO yo shumisa themphuleithi ya MOU na dzangano la muvhuso nthani ha themphuleithi ya MOU na zhendedzi la sekithara ya phuraivethe, zwi dzhiwa zwi nyito ya u sa tevhela mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP. Tsheo ya CO ya u shumisa themphuleithi ya tshumisano na mazhendzedzi a muvhuso nthani ha themphuleithi ya tshumisano na sekithara ya phuraivethe zwo vha na masiandoitwa a ndeme. Hezwi zwo amba uri CO a yo ngo tshoda vhuimeli u bva kha SOC nahone nga nzwambo wa zwenezwo, a yo ngo vhudzwa nga vhudalo nga ha khombo dzine dza nga vha hone kha bvumo la UNDP u ya nga u konana na SOC na MMSEZ.

Thaidzo 2: Naa CO yo vha i tshi tea u ita tshodiso nga fhasi ha Mbekanyamaitele malugana na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe na tshishumiswa tsha tsenguluso ya khombo tshi tshimbidzanaho nazwo i sa athu saina MOU?

52. Samusi zwo bulwa afho nthu, SOC ndi zhendedzi la sekithara ya phuraivethe li re nga fhasi ha Mbekanyamaitele ya UNDP malugana na Tshumisano ya Sekithara ya Phuraivethe na Mbekanyamaitele malugana na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe.

53. Mbekanyamaitele ya UNDP nga ha Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe i zwi bvisela khagala uri MOU ndi tshishumiswa tsha u vhumba tshumisano na zhendedzi la sekithara ya phuraivethe.³⁸ Yeneyo mbekanyamaitele i zwi bvisela khagala uri arali mushumisani ane a nga vha hone wa sekithara ya phuraivethe a ya kha UNDP uri a thome tshumisano, ndi zwa ndeme uri UNDP i ite tshodiso nga u tshavhanya nga hune zwa konadzea ngaho musu enea maitale a tshi kha di tou bva u thoma (Khethekanyo 4.1) nahone yeneyo tshodiso i tea u thewa kha Tshumisano ya Sekithara ya Phuraivethe ya Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo ya UNDP na vhulivhisi vhune ha tshimbidzana nayo (Khethekanyo 4.3)³⁹ Mbekanyamaitele i dovha ya ombedzela uri u itela uri zwithu zwi vhe khagala na u langa zwithu zwine zwa nga lavhelelwa, ndi zwa ndeme uri UNDP i zwi bvisela khagala kha ane a nga vha mushumisani, musu khaseledzo dzi tshi kha di tou bva u thoma, uri UNDP i ita tshodiso kha vhashumisani vhayo vha sekithara ya phuraivethe nahone i nga si didzhenise kha tshumisano yeneyo tshodiso i sa athu tshaphudzwa (khethekanyo 4:1).

³⁸ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2013%20Policy%20on%20DD%20and%20Partnerships%20with%20the%20Private%20Sector.pdf>

³⁹ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2016%20Due%20Diligence%20and%20Risk%20Assessment%20Tool.pdf>

54. Mbekanyamaitele malugana na Ṭhoḍisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe⁴⁰ na tshishumiswa tsha tsenguluso ya khombo tshi tshimbizana nazo i zwi bvisela khagala uri thandela dzine tsha kwama malasha na dziṅwe minerala ndi thandela dzi re na khombo khulwane dzine dza ṭoḍa ṭhoḍisiso ya vhurwane CO i sa athu dzhena kha vhushaka ha mufuda naho u ufho na vhalambenzi vha thandela dzo raloho.
55. Tshishumiswa tsha tsenguluso ya khombo⁴¹ tshi ṭalutshedza maga ane UNDP ya tea u a tevhele musi i tshi ita ṭhoḍisiso. Liga la u thoma kha enea maitele ndi u sengulusa arali mushumisani ane a nga vha hone a tshi tea u landulwa nga ṅṅhani ha thivhelo dzo vhwaho kha tshishumiswa. Dzenedzi thivhelo dzi katela uri mushumisani ane a nga vha hone a nga kha ḍi vha o shela mulenzhe kha u kandekanya pfanelo dza vhatu. Nga ṅwambo wa mvelaphanda ye ya itwa u swika zwino kha MMSEZ, a zwi vhone uri SOC i ḍo vha yo shela mulenzhe kha u kandekanya naho hu hufho ha pfanelo dza vhatu nga tshifhinga tse CO ya vha i tshi ḍo vha yo ṭhaphudza tsenguluso ya khombo. Naho zwo ralo, zwi tea u ṭhogomelwa uri u huvhala hune ha humbulwa uri ho vha hone u ya nga vhavhilaeli, hu katela u kundelwa u ambedzana na vhatu, u tshinywa ha fhethu hukhethwa na mavhida a vhomakhulukuku, u sa tendelwa u dzhena fhethu hu re na maḍi na u hanelwa u ṅewa mavu a vhadzhenisi vha khumbelo. Arali zwithu zwo ambiwaho zwa nga itwa, zwi nga kha ḍi ita uri hu kandekanya pfanelo dza vhatu.
56. Liga la vuvhili kha enea maitele ndi uri vhaofisiri vha UNDP vha ite ṭhoḍisiso nga ha khakhathi dzine dza nga tshimbizana na yeneyi tshumisano. Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo tshi livhisa vhaofisiri vha UNDP nga ha u ita yeneyi ṭhoḍisiso, vha amba uri khakhathi na u sa vha na dzina lavhuḍi zwi nga kha ḍi vha zwi tshi tshimbizana na masiandoitwa kha zwithu zwine zwa kwama vhutshilo ha vhatu, u shela mulenzhe ha vhadzulapo, vhatu vha henefho, tshikafhadzo (u katela na tshanduko ya kilima), na ṅḍila ine zwipuka na zimela zwa kwamea ngayo na mupo. Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo tshi livhisa vhashumi vha UNDP uri vha ṭhogomele arali mazhendedzi apo kana mazhendedzi a kha maṅwe mashango a na zwine a zwi sasaladza, arali vhuhashi kana zwiledzi zwa vhudavhidzani zwi na zwine zwa zwi sasaladza kana arali hu na milandu lwa mulayo i tshimbizana na enea mafhungo, na vhuṭanzi vhune ha tikedza enea mafhungo. Dzenedzi mbudziro kha Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo, khathihi na tsumbo dzo ṅewaho kha vhuṅwe vhulivhisi ho engedzeaho ha dzangano, dzi livhisa vhaofisiri vha UNDP uri vha ṭhogomele nga vhurwane ṅḍila ine mishumo ya muthu ane a nga vha muthusi ya nga kwama ngayo vhatu na mupo vha sa athu shumisana nae. Samusi zwo sumbedzwa afho ṅṅha, hu na mafhungo manzhi ane a sumbedza uri MMSEZ i nga vha na masiandoitwa a si avhuḍi kha vhatu na mupo nahone SOC yo no ḍi vha na vhushaka vhu si havhuḍi na vhavhilaeli kathihi na zwitshavha zwapo.

⁴⁰ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2013%20Policy%20on%20DD%20and%20Partnerships%20with%20the%20Private%20Sector.pdf>

⁴¹ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2016%20Due%20Diligence%20and%20Risk%20Assessment%20Tool.pdf>

57. Tsha u fhedza, u ya nga mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP, CO yo vha yo fanela u vha yo isa tsheo ya tshumisano ofisini khulwane dza UNDP (UNDP HQ) i sa athu dzhena kha ndugiselelo dzo raloho arali ho vha hu na vhuṭanzi ha uri thivhelo yo vha yo shumiswa. Zwiṅwe zwiṅwe zwa nga vha zwo itwa ndi uri CO yo vha yo tea u vha yo kwamana na UNDP HQ malugana na uri ndi nnyi kha dzangano la UNDP ane a tea u ita tsheo ya tshumisano arali ho vha hu na vhuṭanzi kana hu si na vhungoho ha khakhathi nthihi kana u fhira dzine dza tshimbidzana na tshumisano ine ya nga vha hone.
58. Dzenedzi ṭhoḏea ndi dza ndeme nga uri dzi tsireledza dzangano la UNDP uri li sa vhumbe vhushaka, hu sa londwi nyimele, na zhendedzi line la ita mishumo ine ya vha na khombo li sa divhi nga vhuḏalo khombo dzine wonoyo mushumo wa nga vha nadzo kha dzangano.

Mawanwa

59. CO yo vha yo tea u ita ṭhoḏisiso nga fhasi ha Mbekanyamaitele malugana na ṭhoḏisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe na tshishumiswa tsha tsenguluso ya khombo tshi tshimbidzanaho nazwo i sa athu saina MOU na SOC. U ya nga dzenedzi mbekanyamaitele, CO yo vha yo tea u vha yo ṭolisisa mufuda wa mishumo ine ya itwa nga MMSEZ sa ine ya vha na khombo ine ya ṭoḏa uri hu ṭhaphudzwe maga oṭhe a ṭhoḏisiso o ambiwaho kha Tshishumiswa tsha UNDP tsha Tsenguluso ya Khombo ya Tshumisano ya Sekithara ya Phuraivethe. Hafhu zwi vhonala uri CO yo vha i songo zwi ṭhogomela uri Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo tshe tsha vha tshi tshi shuma nga tshenetsho tshifhinga tsho ṭoḏa uri tsheo ya tshumisano i pfukiselwe kha UNDP HQ malugana na uri ndi nnyi kha dzangano la UNDP ane a tea u ita tsheo ya tshumisano arali hu na vhuṭanzi kana hu si na vhungoho ha khakhathi nthihi kana u fhira dzine dza tshimbidzana na tshumisano ine ya nga vha hone.
60. Honohu u kundelwa hu sumbedza uri CO a i tevheli mbekanyamaitele dza UNDP.

Thaidzo 3: U saina ha CO liṅwalwa la MOU zwi ḏo vha na masiandoitwa afhio siani la kushumele na bvumo?

61. CO i ima kha la uri MOU ndi tshitatamende tsha ndivho tshi sa vhofhi tsha ṭhoḏisiso ya zwigwada, khamusi tsho itelwaho u isa phanda vhushaka ha ndeme kha enea madzangano mavhili. Nga murahu tshi nga kha di aluwa tsha vha vhushaka ho dzikaho na vhu vhofhaho vhune sia liṅwe na liṅwe la vha na vhuḏifhinduleli vhune ha tea u tevhelwa. Naho zwo ralo, hezwi a zwo ngo tou ralo. CO yo sumbedza uri vhunzhi ha MOU dzine dza sainiwa a dzi pfuki luṭa lwa MOU.⁴²
62. CO i dovha ya amba uri u sainiwa ha MOU ndi mahala kha UNDP nga ṅwambo wa zwiitisi zwiivhili. Tsha u thoma, i amba uri hezwi zwi itiswa nga mbuno ya uri dzangano la UNDP li na dzithempuleithi dza dzi-MOU dzine ofisi dza shango dza

⁴² Maipfi o ambiwaho nga muofisiri wa UNDP kha muṭangano na tshigwada tsha ṭhoḏisiso tsha SECU nga la 31 Phando 2023 ngei Pretoria.

lavhelelwa u dzi shumisa, dzi songo ita tshanduko khulwane. Tsha vhuvhili, CO i amba uri zwo vha zwi sa tōḁei uri i ite tsenguluso ya khombo ya SES nga ḁwambo wa uri MOU a si ḁiḁwalwa-khombetschedzwa. Zwiḁwe hafhu, tḁoḁea dza tsenguluso ya khombo ya SES dzi ḁo shuma musi dzangano ḁa CO na ḁa SOC nahone arali enea madzangano a dzhia tsheo ya u dzhenela kha vhushaka vhu vhoḁhaho tshoḁthe vhune ha hwesa vhuḁifhinduleli ho livhaho kha UNDP. Samusi zwo haseledzwa afho fhasi, SECU i a tenda uri tḁoḁea dza SES dza thandela a dzi shumi nga u sainiwa ha MOU, fhedzi maitele a mbekanyamushumo ya SES a kha ḁi shuma. Zwiḁwe hafhu, samusi zwo haseledzwa kha wonoyu muvhigo woḁthe, Mbekanyamaitele malugana na Tḁoḁisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe yo tōḁa uri CO i ite tḁoḁisiso yo teaho i sa athu saina MOU na SOC.

63. Naho maipfi o shumiswaho kha MOU a tshi bula nga ho livhaho uri a i iteli maḁwe madzangano mbofho dza lwa mulayo dzine dza tea u tevhelelwa, zwi khagala kha mafhungo a bvaho kha CO, kha phindulo ya vhavhilaeli malugana na MOU, na kha mivhigo ya zwa vhuhashi nga murahu ha u saina hayo uri MOU yo vha i na vhuḁumani kha kushumele kwa CO na kha bvumo ḁa UNDP. Tsha u thoma, samusi zwo haseledzwa afho nḁha, CO yo kombetschedzea u fhedza tshifhinga tshinzhi na masheleni uri i dzudzanye na u shela mulenzhe kha miḁtangano miḁtanu nga ha MOU na SOC, u lugiselela pulane na u dzudzanyela Muimeli wa Vhadzulapo na vhaḁwe vhashumi vha UNDP uri vha fare lwendo vha ye Musina u saina MOU. Zwiḁwe hafhu, mbuno ya uri u sainiwa ha MOU zwo ita uri UNDP i tḁalulwe khagala sa mushumisani,⁴³ zwi amba uri u vha hone ha MOU yo sainiwaho zwo vha zwi zwa ndeme kha SOC. Hezwi zwo ita uri UNDP i sedzane na khombo dza u tshinywa dzina naho dzi dzifhio nga ḁwambo wa u konana na khamphani ine thandela yayo, u ya nga mbekanyamaitele i shumiswaho ya dzangano ḁa UNDP, UNDP ya i dzhia i khombo.
64. Tsha vhuvhili, SOC⁴⁴ yo tōḁa u ita MOU na UNDP nga ḁwambo wa uri yo vha i tshi tenda uri u shumisana na CO zwi ḁo i thusa u kunda khaedu dze ya sedzana nadzo kha vhushaka hayo na vhakwamei vha nḁḁa vhe vha vha vha tshi vhilaedziswa nga nḁila mmbi ine thandela ya ḁo kwama ngayo matshilisano na mupo. Musi hu tshi sedzwa ndivho ya SOC, nga u sokou saina MOU, CO i ḁiwana i kha vhuimo vhune ya vhone i tshi khou tikedza ndivho ya SOC ya u shumisa UNDP u i thusa u tandulula thaidzo dzayo na vhakwamei vha nḁḁa kha dzangano ḁa MMSEZ. Wonoyu muhumbulo u khaḁhiswa nga u phaḁaladzwa ha mafhungo ane a tshimbizana na u sainiwa ha MOU na mbuno ya uri UNDP yo tevhekanyiswa sa iḁwe ya vhashumisani kha webusaithi yayo. Enea mafhungo a sumbedza uri CO, nga u saina MOU na u tendela SOC i tshi ḁikonanya khagala na dzangano ḁa UNDP, yo vha i tshi khou ḁivhea khomboni ya u tshinywa dzina naho arali MOU yo vha i si na vhuḁifhinduleli vhune ha tea u tevhelwa kha CO. Nga ḁwambo wa uri tshiḁwe tsha zwithu zwavhuḁi nga ha dzangano ḁa UNDP ndi dzina ḁavhuḁi na bvumo ḁavhuḁi, hu nga vha na tshinyalelo khulwane arali ḁeneli dzangano ḁa ḁidzhenisa kha zwithu zwine zwa nga tshinya dzina ḁayo nga ḁwambo wa u sa tḁolisisa zwithu nga vhuronwane.

---

⁴³ Kha webusaithi ya SOC (https://mmsez.co.za/?page_id=3804), kha tshifanyiso tsho bviswaho khagala tsha vhuḁambo ha u saina (<https://www.undp.org/south-africa/press-releases/undp-and-mmsez-sign-memorandum-understanding-achieving-sustainable-development>).

⁴⁴ Maipfi a CEO wa SOC musi a tshi khou haseledza na SECU nga ḁa 1 Luhui 2023.

65. Tsha vhuraru, ndi zwa ndeme u t̄hogomela uri Mbekanyamaitele ya T̄hoḁisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe i amba kha T̄humetshedzo 1 uri MOU ndi tshiñwe tsha zwishumiswa zwa u vhumba tshumisano na sekithara ya phuraivethe.⁴⁵ Zwi re zwone ndi uri Atikili I ya MOU i amba nga ho livhaho uri "MOU i vhumba mutheo wa tshumisano vhukati ha MMSEZ na UNDP SA". Hezwi zwi sumbedza uri dzangano la UNDP li lavhelela uri MOU i nga ita uri i vhe na vhushaka ha tshiofisi na mushumisani naḁo nahone zwi tea u dzhiwa zwi liḁa la u thoma kha maitele a vhumba vhushaka na mushumisani naḁo. Kha mafhungo a vhushaka ha CO na SOC, hoyu muhumbulo u dovha wa tikedzwa nga mbuno ya uri CO i na pulane ya u shumisa MOU i sa athu saina MOU na SOC. Yeneyi pulane i na zwidodombedzwa zwa mifuda ya mishumo ine ya nga itwa nga zwenezwi zwigwada nahone i avhela tshigwada tshi re na vhuḁifhinduleli muñwe na muñwe wa yeneyi mishumo. Pulane i dovha ya katela tshinyalelo dzo anganyelwaho dza mushumo muñwe na muñwe. Marifhi a khamphani a dovha a sumbedza uri CO yo vha i tshi khou humbula nga ha ndila ine ya ḁo tikedza ngayo pulane nga zwa masheleni. Naho zwenezwi zwigwada zwi sa athu shandula pulane uri i vhe ndugiselelo i vhoḁhaho ya lwa mulayo, mbuno ya uri CO yo ḁea vhashumi tshifhinga tsha u dzudzanya pulane na u amba na SOC nga ha zwi re ngomu na tshinyalelo zwi sumbedza uri CO i dzhia MOU sa vhukando ha u thoma kha maitele ane a nga ita uri hu vhe na vhushaka vhuhulwane na ha tshiofisi na SOC.

Mawanwa

66. MOU ye UNDP ya i saina na SOC yo vha i ya ndeme siani la bvumo na kushumele kwa UNDP. Muñwe musumbedzo wa zwenezwi ndi uri MOU yo ita uri SOC i kunguwedze vhushaka hayo na CO kha webusaithi yayo. Zwiñwe hafhu, CO yo dzhia vhushaka hayo vhu ha ndeme lwe ya ḁiimisela u ḁivhadza mafhungo a MOU kha garannda, u a imelela kha zwa vhashi na u kumedzela tshifhinga na zwishumiswa zwi t̄oḁeaho uri i dzudzanye maano na mugaganyagwama wo t̄alutshedzwaho zwavhuḁi na SOC na musi i sa athu saina MOU na SOC. Ndi zwa ndeme u t̄hogomela uri CO yo tendela vhushaka hayo na SOC vhu tshi aluwa nga ndila dzo sumbedzwaho i songo ita t̄hoḁisiso na SOC kana MMSEZ. Honohu u shayea ha t̄hoḁisiso hu ita uri hu si tevhelwe mbekanyamaitele dzi shumaho.

Thaidzo 4: Ho vha vhu vhuḁhio vhuḁifhinduleli ha CO malugana na Zwilinganyo zwayo zwa Matshilisano na Mupo (Social and Environmental Standards [SES]) zwa UNDP?

67. Vhushaka vhukati ha UNDP na SOC vhu kha ḁi tou bva u thoma. Vhushaka hayo ho thewa kha MOU ine ya sumbedza mifuda ya mishumo ine UNDP ya nga i itela SOC, fhedzi a i athu kombetshedza CO uri i i itele SOC mishumo naho i ifhio yo livhaho.

68. Tshipiḁa B tsha SES, 'Zwilinganyo zwa Nyimele ya Thandela', tshi shuma zwavhuḁi kha nyimele ya thandela nahone a tshi shumi kha yeneyi mbilaelo samusi zwi khagala uri CO a i athu vhumba kana u t̄anganedza mishumo ine ya nga dzhiwa i tshipiḁa

⁴⁵ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2013%20Policy%20on%20DD%20and%20Partnerships%20with%20the%20Private%20Sector.pdf>

tsha thandela ya UNDP. Naho zwo ralo, musi CO i tshi shela mulenzhe kha khaseledzo na SOC nga ha khonadzeo ya u phetha MOU na u i saina na nga u i haseledza kha zwa vhuhashi i vha yo shela mulenzhe kha mushumo wa "mbekanyamushumo". Tshipiḁa A tsha SES, 'Maitele a Mbekanyamushumo', tshi shuma kha mbekanyamushumo dzoṭhe dza UNDP. SES i ṭaluswa "mbekanyamushumo" nga ho ṭandavhuwaho sa maitele ane a katela: "u dzudzanya, u shumisa, u vhiga na u sengulusa mvelelo dza mvelephanda yo swikelelwaho na vhashumisani nga kha thikhedzo ya UNDP."⁴⁶ Hezwi zwo fhambana na "mbekanyamushumo" ine ya ṭaluswa nga u pfufhifhadza kha SES sa "pulane ine ya shela mulenzhe nga hu bvelelaho kha mvelelo dza mveledziso ya nyimele nga kha ndila ya thandela dza UNDP: thandela dza mveledziso, tshumelo dza khaseledzo na mveledziso."⁴⁷ O yo amba uri u haseledza na u sainiwa ha MOU zwi tea u ṭaluswa sa "u sengulusa zwibuli zwine zwa nga ita uri hu shumiswe zwithu zwa ndeme zwa ḽinwalwa ḽa Mbekanyamushumo ya Shango (Country Programme Document [CPD])".⁴⁸ Zwi khagala uri heyi ndi mishumo ya u dzudzanya, ine ya itelwa u lugiselela thandela dzine dza nga vha hone tshifhinganani tshi ḁaho, nga fhasi ha Mbekanyamushumo ya Shango ya Afurika Tshipembe. A zwi vhuyi zwa ṭoda uri hu vhe na mushumo une wa itwa uri izwi zwi dzhiwe zwi mushumo wa u pulana.

69. Maitele maṭanu a mbekanyamushumo kha khandiso i shumaho ya SES, e a thoma u shuma nga ḽa 1 Phando 2021, a shuma kha nyimele heyi. Enea maitele ndi a tevhelaho:

- Maitele a Mbekanyamishumo 1: Ni Songo Sia Muthu Murah
- Maitele a Mbekanyamishumo 2: Pfanolo dza Vhathu
- Maitele a Mbekanyamishumo 3: Ndinganyiso ya Mbeu na u Maandafhadzwa ha Vhafumakadzi
- Maitele a Mbekanyamishumo 4: U Sa Nyetḁa na u Kondolela
- Maitele a Mbekanyamishumo 5: Vhudifhinduleli

Enea maitele a sumbedza zwine UNDP ya zwi dzhia zwi zwa ndeme. U ṭuṭuwedza na u shumisa enea maitele kha zwoṭhe zwine zwa itwa nga UNDP ndi zwa ndeme u itela u tsireledza bvumo ḽa UNDP sa dzangano ḽine ḽa ṭhonifha pfanolo dza mveledziso.

70. CO yo vha yo lavhelelwa u shumisa enea maitele musi i tshi sengulusa tshumisano yayo na SOC. Naho CO yo khwaṭhisedza uri a yo ngo ita ṭhoḁisiso ya lwa mulayo i sa athu saina MOU na SOC, yo eletshedza SECU uri "tshiitisi tshihulwane tsho itaho uri CO i shumisane na MMSEZ ndi nga ṅwambo wa uri ro pfesesa uri i vula zwibuli uri hu sa vhe na ane a siiwa murah kha ḽinwe ḽa mavunḁu a shayaho vhukuma shangoni na nga ṅwambo wa uri ro vhona tshibuli tsha u livhisa thandela u khwaṭhisedza uri hu tevhelwa pfanolo dza vhathu, hu maandafhadza mbeu dza vhathu, u sa nyetḁa na vhudifhinduleli. CO yo vhona tshibuli tsha u ita uri hu vhe na mveledziso ya vhathu i sa nyetḁi kha thandela".⁴⁹ Nyimele ya CO ndi u sengulusa themendelo nga

⁴⁶ ṭhaluso i re magumoni a siaṭari 4, siaṭari 3, ḽa SES.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Imeili i bvaho kha CO yo rumelwaho dzangano ḽa SECU ya ḽa 27 Fulwana 2023.

⁴⁹ Ibid.

vhuronwane u ya nga maitete a mbekanyamushumo. Nga nḁa ha u ḁivhadza honovhu vhuimo, CO a yo ngo ḁea vhuḁwe vhuḁanzi nga ha nḁila yayo ya u sengulusa u tevhelela maitete. Tsenguluso yo khwaḁhaho ya enea maitete i tea u vha yo ita uri hu sedzwe zwithu nga nḁila yo dzikaho, hu ambiwe nga ha masia a thandela ya MMSEZ ane a nga ita uri enea maitete a dzhielwe fhasi. Nga ḁwambo wa uri yeneyi thandela i ita uri tshitshavha tshi si kone u ḁewa mavu atsho na u dzhena fhethu hu re na maḁi, i ita uri vhaḁwe vhathu vha siiwe murahu. Zwi nga dovha zwa kandekanya ppanelo dzavho dza vhumuthu. Nga ḁwambo wa mvelelo dzi si dzavhuḁi dzine yeneyi thandela ya ḁo kwama ngadzo nḁila ye vhathu vha ḁowela u tshila ngayo hu songo sumbedzwa nḁila ine enea masiandoitwa a si avhuḁi a ḁo piringululwa ngayo, zwi sumbedza uri yeneyi thandela i nga kha ḁi vha na masiandoitwa a si avhuḁi kha vhushaka ha mbeu kha zwitshavha zwo kwameaho na u nyadza u maḁḁafhadzwa ha vhafumakadzi. Mbuyelo dzi si dzavhuḁi dza nḁila ine yeneyi thandela ya kwama ngayo mupo na matshilisano dzi nga dovha dza tshinya ndivho dza thandela dza u ḁuḁuwedza mveledziso i sa nyethi na u ita uri vhathu vha bevele phanḁa vha tshi tshila.

Mawanwa

71. CO yo kundwa u tevhelela milayo i shumaho ya maitete a mbekanyamushumo ya SES. Ngavhe CO i vhe yo ḁolisisa enea maitete yo vha i tshi ḁo vha yo ḁivhadzwa uri yo lavhelelwa uri i ite ḁhoḁisiso yo eḁanaho u khwaḁhisedza uri yo vha i tshi khou tevhelela Maitete a Mbekanyamushumo ya SES hu sa athu sainiwa MOU na SOC. Honohu u kundelwa hu sumbedza uri a i tevheleli SES.
72. Musi SECU i tshi ita yeneyi ḁhoḁisiso, i ḁhogomela uri ḁhalutshedzelo yo ḁḁavhuwaho ya "mbekanyamaitete ya UNDP", ine, musu hu tshi vhalwa nga vhuronwane SES, ya sumbedza uri enea maitete a shuma nga ho ḁḁavhuwaho kha u dzudzanya, u shumisa, u vhiga na sengulusa mishumo, a yo ngo nweledzwa kana u ḁalutshedzwa nga hu pfallaho nga nḁila i fushaho kha SES. SECU i dovha ya ḁhogomela uri a ho ngo ḁewa vhulivhisi vhu pfallaho ha nḁila ya u shumisa maitete a mbekanyamushumo a sa tshimbizani na thandela. Hezwi zwi ita uri zwi konḁele CO uri i tevhele maitete a shumaho a mbekanyamushumo ya SES.

Thaidzo 5: Naa u sa tevhelela ha CO milayo zwo ita uri i huvhadze/u shushedza uri i ḁo huvhadza vhavhilaeli na zwitshavha zwo kwameaho?

73. Vhavhilaeli vha amba uri tshiitisi tsho itaho uri CO i huvhadze/i shushedze uri i ḁo huvhadza ndi uri nga u saina MOU, CO yo tikedza MMSEZ ya ita uri zwi uri konadzee uri yeneyo thandela i bevele phanḁa na uri zwine ya shushedza u zwi ita zwi ḁo itea.
74. U itela u pfesesa nga vhuḁalo mafhungo a u ḁoḁa u huvhadze, ndi zwa ndeme u ḁhogomela nḁila ine MMSEZ ya nga kwama ngayo vhavhilaeli. Naho zwo ralo, ndi zwa ndeme u ombedzela uri ndivho ya heyi ḁhoḁisiso ndi u wanulusa mvelelo dza CO nge ya saina MOU na SOC. A si u sengulusa arali MMSEZ yo kona u ḁalula masiandoitwa ane a nga vha hone kana nḁila ine a ḁo kwama ngayo thandela ya MMSEZ kana SOC.

75. Hu na mbuno mbili dzine dza tea u t̄hogomelwa malugana na khani ya vhavhilaeli ya uri CO yo vha shushedza nga ʒa uri i ɔo vha huvhadza na u huvhadza zwitshavha zwo kwameaho. Tsha u thoma ndi uri zwiito zwa CO zwi vhone zwi tshikedza khani ya vhavhilaeli ya uri, nga ndila i songo livhaho, yo amba uri i tikedza MMSEZ. CO yo vhea masheleni u itela u lugiselela na u saina MOU, u i haseledza na vha zwa vhuhashi na u lugiselela pulane ya mugaganyagwama wa mishumo ine ya ɔo itwa nga tshifhinga tsha vhushaka ha CO na SOC. Hezwi zwi amba uri CO i dzhia vhushaka vhune ha khou aluwa na SOC sa vhune ha khou engedza ndeme kha mishumo wa CO. Heyi themendelo i tikedzwa nga zwo khwaṭhisedzwaho nga CO, musi i tshi aravha khumbelo ya maṅwalwa na mafhungo a SECU, uri fhethu ha tshumisano ho ṭalutshedzwaho kha MOU “hu tshimbizana nga ho fhelelaho na ʒiṅwalwa ʒa Shango, ʒine kha Tshiitisi tsha Mbekanyamushumo yaʒo ʒa amba uri ‘ʒi ɔo livhisa t̄hogomelo kha u maanḁafhadza vhaswa na vhafumakadzi sa ndila ya u fhungudza vhushai na ndinganyiso nahone i ɔo shumisa ndila ntswa dza u wana zwipiringululi zwapo u ṭavhanyisa u shumiswa ha Zwipikwa zwa Mveledziso i sa Nyethi’.” Zwiṅwe hafhu, CO yo vha yo ɔiimisela u shela mulenzhe kha vhuṭambo ha khagala na SOC he ya saina MOU nahone ya sumbedza uri i tikedza u shuma na SOC nahone nga murahu ha zwenezwo CO ya bvisa muvhigo u re na tshifanyiso tsha Muimeli wa Vhadzulapo wa CO na SOC CEO vho dzula vho dzula vhoṭhe vha tshi khou saina MOU.⁵⁰ Zwo vha zwi tshi pfala uri zwenezwi zwi ite uri vhakwamei vha nḁa vha phethe nga ʒa CO yo tikedza SOC na MMSEZ. Wonoyu muhumbulo wo vha u tshi ɔo vha wo khwaṭhiswa nga mbuno ya uri SOC yo tevhekanyisa UNDP sa iṅwe ya vhashumisani kha webusaithi yayo nahone CO yo vha yo ɔiimisela u ṅwala nga ha thandela kha gurannya ya Afurika Tshipembe.⁵¹ Zwiṅwe hafhu, zwi tea u t̄hogomelwa uri nga ho ɔoweleaho madzangano a kha maṅwe mashango a shumisana na mazhendedzi a sekithara ya phuraivethe musi zwi khagala uri u ita nga u ralo zwi tshimbizana na ndaela dzayo.

76. Tsha vuvhili, arali CO yo vha yo tevhela mbekanyamaitele yoṭhe na ndila dzi shumaho dza UNDP, yo vha i tshi ɔo vha yo ṭhaphudza tsenguluso i ɔoḁeaho ya ṭhoḁisiso ya SOC na MMSEZ. Naho zwo ralo, CO a yo ngo tevhela mbekanyamaitele i shumaho nahone a yo ngo ita ṭhoḁisiso i ɔoḁeaho. Nga ṅwambo wa zwenezwo, a yo ngo vhudzwa nga vhuḁalo nga ndila ine yeneyi thandela ya ɔo kwama ngayo matshilisano na mupo. Hezwi zwi amba uri tsheo ya u saina MOU yo vha yo thewa kha mafhungo a songo fhelelaho nga ha SOC na MMSEZ na nga u tshinywa dzina hune ha nga vha hone kha UNDP na mutakalo wa vhakwamei vhane vha nga kwamiwa nga thandela. Yo vha i si na vhungoho ha uri thandela ya MMSEZ yo vha i tshi tshimbizana na ndivho ya UNDP ya u fhelisa vhushai na u fhungudza u shayea ha ndinganyiso.⁵²

77. Vhavhilaeli vha amba uri u huvhala hune MMSEZ ya shushedza uri i ɔo i ita ndi huhulwane vhukuma. Vha bula u huvhala hu tevhelaho hune ha nga vha hone

⁵⁰ <https://www.undp.org/south-africa/press-releases/undp-and-mmsez-sign-memorandum-understanding-achieving-sustainable-development> (ho dzhenwa nga ʒa 19 Fulwi 2023)

⁵¹ <https://mg.co.za/thought-leader/opinion/2022-08-24-undp-supports-special-economic-zones-to-drive-sustainable-development/>

⁵² <https://www.undp.org/about-us#:~:text=Mission%20and%20vision,people%20build%20a%20better%20life.>

nahone vha amba uri zwi nga kha di itea uri tshiñwe na tshiñwe tsha zwe vha zwi amba tshi itee nga ñwambo wa uri CO yo saina MOU na SOC. Samusi UNDP i songo ita tshoqisiso i sa athu dzhia tsheo ya u saina MOU, UNDP a yo ngo kona u vhona khonadzeo kana mvelelo dza khombo khulwane dzine dza nga vha hone na dzine dza nga vha dzo engedzea uri hu vhe na khonadzeo ya uri vhavhilaeli na zwitshavha zwi kwameaho vha tambule nga ñwambo wa khombo dzo haseledzwaho afho fhasi.

77.1. *Khombo ya u tshinyadzwa fhethu hukhethwa na mavhida*

Vhavhilaeli vha ima kha ja uri zwifhato zwa thandela zwa zwino zwine zwa do fhatwa zwi do fhelisa fhethu hunzhi hukhethwa na mavhida a re ngomu tshitentsini tsho newaho MMSEZ. Wonoyu mutshinyalo u nga si lugisee samusi mavhida na fhethu hukhethwa zwi nga si kone u sudzuluswa kana u dzhielwa vhudzulo nga zwiñwe zwithu.

77.2. *Khombo ya u sa kona u Nwema Mavu*

Tshiñwe tsha zwitshavha zwo imelwaho nga vhavhilaeli, tshitshavha tsha Mulambwane, tsho shakuliswa nga khombe-khombe shangoni latsho tshifhingani tsha tshitalula kha ja Afurika Tshipembe. Vho dovha vha dzivhiswa u dzhena fhethu hukhethwa na mavhidani a re shangoni javho nga tshenetsho tshifhinga. Nga murahu ha u thoma ha dimokrasi kha ja Afurika Tshipembe, tshitshavha tsha Mulambwane tsho dzhenisa mbilo ya mavu uri tshi kone u dzhena kha shango latsho. Mbilo yavho yo bvelela nahone vho newa thendelo ya u dovha vha dzhia mavu avho. Naho zwo ralo, u bva tshifhingani tsha gundo javho, a vha athu kona u dovha vha dzhia mavu avho. Zwino eneo mavu ndi tshipida tsha fhethu he muvhuso wa hu avhela MMSEZ zwenezwi zwo dovha zwa serekanisa u piringululwa ha leneli fhungo.

77.3. *Khombo kha zwithu zwine zwa u ditshidza*

Vhavhilaeli vha amba uri MMSEZ i do ita uri vha sa tsha wana masheleni e vha vha vha tshi a wana kha mutshatshame wa zwithu zwi tshilaho zwa henefho fhethu. Tsumbo mbili dzo livhaho ndi mvelelo dzine vhavhilaeli vha pomoka dzangano ja MMSEZ uri li do thivhela zwitshavha zwavho u zwi ita uri vha kone wana masheleni ndi u bata mashonza na u fula mbuyu. Vha vhilaedziswa ngauri tshikafhadzo ine ya bveledzwa nga yeneyi thandela i do vha na mvelelo dzi si dzavhudi kha mashonza na mivhuyu henefho fhethu.

77.4. *Khombo kha u Dzheni fhethu hu re na Maqi*

Zwi khagala kha manwalwa a thandela na kha tsenguluso ya ndila ine mupo wa do kwamea ngayo nga MMSEZ uri yeneyi thandela i do shumisa maqi manzhi. Ho lavhelelwa uri wonoyu mushumo u do shumisa manzhi a Mulambo wa Limpopo. Pulane ya yeneyi thandela i dovha ya toda uri hu fhatiwe damu nga thungo ha Mulambo wa Limpopo line maqi alo a do shumiswa kha mushumo wa u fhatu. Vhavhilaeli vha vhilaedziswa nga ja uri

enea maḡi a ḡo ya kha mushumo wa u fhaḡa a tshi bva kha sisiteme ya mulambo wa Limpopo nahone zwi ḡo kwama vhoḡhe vhane vha ḡisendeka nga wonoyo mulambo.⁵³ Nga maḡwe maipfi, vha vhilaedziswa nga ḡa uri wonoyo mushumo u ḡo shumisa maḡi ane zwino vha a shumisela ndivho dzavho, zwa ita uri vha si wane maḡi manzhi ane vha ḡo a shumisa masimuni avho, mahayani avho na u ita zwiḡwe zwithu zwine vha zwi shaya. Naho zwi songo bulwa nga ho livhaho kha mbilaelo, miraḡo ya zwitshavha zwo kwameaho yo dovha ya vhilaedziswa nga ḡa uri yeneyi thandela i nga tshikafhadza zwisima zwavho na milambwana yapo.

77.5. *Khombo ya tshikafhadzo yo engedzeaho*

Vhavhilaeli vha amba uri yeneyi thandela i katela mishumo minzhi ine ya ḡo engedza u tshikafhadzwa ha mufhe, maḡi na mavu henefho fhethu. Zwenezwi zwi katela zwifhaḡo zwo lavhelelwaho zwa fhethu hune ha ḡo bveledzwa tsimbi zwine zwa ḡo fhaḡwa kha MMSEZ, u ḡuḡa zwishumiswa zwa vhulimi na mishumo ya vhuendedzi.

77.6. *Khombo kha mutshatshame wa zwi tshilaho*

Vhavhilaeli vha amba uri yeneyi thandela i ḡo vha na masiandoitwa mahulwane kha mutshatshame wa zwi tshilaho⁵⁴ na uri thandela a i tshimbizani na pulane ya tshifhingani tsho fhiraho na ine ya khou bvela phanḡa ya dzingu ḡa Vhembe, zwi huluhulu musi hu tshi ḡhogomelwa u ḡangana ha MMSEZ na zwipiḡa zwa Vhembe Biosphere Reserve.⁵⁵ Ndi kale dzangano ḡa_UNDP ḡi tshi khou shumisana na zwitshavha kha dzingu ḡa Vhembe u tikedza mishumo ya u tsireledza mupo nga kha Mbekanyamushumo yaḡo ya Magavhelo Maḡuku nahone vhavhilaeli vha amba uri MMSEZ a i khou tevhela kokotolo yeneyi thikhedzo ya u thoma.

77.7. *Khombo ya uri MMSEZ i ḡo ḡuḡuwedza u shumiswa ha malasha*

Vhavhilaeli vha amba uri MMSEZ i ḡo ḡuḡuwedza uri hu bwiwe malasha nga nḡila khulwane. Hezwi zwi itiswa nga uri mishumo ya u bveledza tsimbi ye ya dzudzanywa nga MMSEZ i ḡuḡa uri hu shumiswe malasha.

---

⁵³ Uri ni wane zwo engedzeaho nga ha khombo dza maḡi dzo lavhelelwaho nga Vhavhilaeli, sedzani: https://southafrica.fes.de/fileadmin/user_upload/Water_research_Limpopo_Catchment.pdf

⁵⁴ Vhavhilaeli vha amba nga ha khumbudzo yo bviswaho nga Academy of Sciences South Africa - Scientific Advisory Group on Emergencies, ine ya wanala kha: <https://www.assaf.org.za/science-advisory-group-on-emergencies-sage/>

⁵⁵ <https://www.vhembebiosphere.org/>. Vhembe Biosphere Reserve ndi tshipiḡa tsha ndunzhe-ndunzhe ya UNESCO ine ya vha na fhethu ho ḡwaliswaho ha U Tsireledza Mutshatshame wa zwi Tshilaho shangoni ḡothe. Ndivho ya mishumo ine ya itwa Fhethu hune ha Tsireledzwa Mutshatshame wa zwi Tshilaho ndi u wana zwipiringululi zwine zwa ḡo ita uri hu tsireledzwe zwithu wa mupo nahone zwi shumiswe nga nḡila i sa nyethi.

77.8. *Khombo ya u shanduka ha kilima*

Vhāvhiāeli vha amba uri yeneyi thandela i ḁo bvisa gese nnzhi ya GHG nahone zwi ḁo tshinya mbofho dza Afurika Tshipembe dza u fhungudza gese ya GHG ine ya bveledzwa nga mufhiso hu tshi tevhelwa thendelano dzo itwaho na mañwe mashango.

Mawanwa

78. SECU a yo ngo sengulusa mbuyelo kana khombo dza thandela ya MMSEZ, fhedzi yo ṭhogomela uri u kundelwa u tevhela mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP zwi amba uri CO yo vha i si na mafhungo a ṭoḁeaho uri i pfesese nga vhuḁalo masiandoitwa a si avhuḁi ane a nga vha hone a thandela kha vhāvhiāeli musī i tshi saina MOU na SOC. Yeneyi nyito, yo khwaṭhiswaho nga thikhedzo khulwane yo sumbedzwaho nga mafhungo o gandiswaho kha gurannda a CO na thero dza zwa vhuhashi nga ha yeneyi thandela, i engedza zwi songo lavhelelwa khonadzeo ya uri SOC i vbele phanḁa na thandela. Vhāvhiāeli vho ṅea vhuṭanzi vhune ha sumbedza uri thandela i ḁo vha na masiandoitwa mahulwane na a tshinyadzaho siani ḁa matshilisano na mupo. Nga zwenezwo, u sa tevhela milayo ha CO zwi dovha zwa ṅaṅisa khombo ya u vhaisa vhāvhiāeli na zwitshavha zwo kwameaho.

Phetho

79. CO yo kundwa u tevhela milayo i shumaho ya mbekanyamaitele ya UNDP. Zwa ndeme vhukuma,

- 79.1. Yo kundwa u tevhela maipfi a pfallaho a Khethekanyo 1 ya Mbekanyamaitele ya dzangano ḁa UNDP nga ha Tshumisano ya Sekithara ya Phuraivethe⁵⁶ ye ya vha i tshi ṭoḁa uri i fare SOC sa zhendedzi ḁa sekithara ya phuraivethe musī ḁi tshi sengulusa arali zwi tshi nga konadzea u dzhenela tshumisano na SOC.
- 79.2. CO yo shumisa themphuleithi i songo teaho ya MOU musī i tshi lugiselela MOU na SOC. Yo khakha nge ya shumisa themphuleithi ya MOU na dzangano ḁa muvhuso ṅṭhani ha u shumisa MOU na zhendedzi ḁa sekithara ya phuraivethe. Nga ṅṭhani ha zwenezwo, yo kundwa u wana vhuimeli vhu ṭoḁeaho kha SOC. Hezwi zwo dovha zwa ita uri UNDP i vhe na khomboni ya u sa vha na dzina ḁavhuḁi nga ṅwambo wa mifuda ya mishumo ya MMSEZ na khombo ine ya tshimbizana nayo, nga ṅṭhani ha uri CO a yo ngo ita ṭhoḁisiso i ṭoḁeaho kana u ambedzana na ofisi khulwane.
- 79.3. Yo kundwa u tevhela ṭhoḁea dza Mbekanyamaitele ya UNDP nga ha ṭhoḁisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe.⁵⁷ Khethekanyo 3 ya

⁵⁶ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2016%20Private%20Sector%20Partnerships%20Policy.pdf>

⁵⁷ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2013%20Policy%20on%20DD%20and%20Partnerships%20with%20the%20Private%20Sector.pdf>

mbekanyamaitele i t̄alutshedza uri maipfi ane a ri sekithara ya phuraivethe a katela mabindu a muvhuso. Nga u kundwa u sumbedza uri yeneyi mbekanyamaitele i shuma kha SOC, CO yo kundwa u ita t̄hoḍisiso ine ya t̄oḍea u ya nga mulayo i sa athu vhumba vhushaka naho vhu vhufhio na SOC. Kha enea mafhungo zwine zwa swayea ndi uri T̄humetshedzo 1 ya Mbekanyamaitele ya T̄hoḍisiso na Tshumisaho na Sekithara ya Phuraivethe⁵⁸, i katela memandamu wa pfesesano sa tshinwe tshishumiswa tshine tsha nga vhumba tshumisano na sekithara ya phuraivethe.

- 79.4. CO yo kundwa u shumisa Maitele a Mbekanyamushumo ya SES musi i tshi khou lugiselela u saina MOU na SOC, naho enea Maitele a tshi shuma kha mishumo yoḥthe ya UNDP ya u ita mbekanyamushumo. Nga n̄wambo wa zwenezwo, yo kundwa u ita t̄hoḍisiso yo eḍanaho u khwaḥisedza uri yo vha i tshi khou tevhelela Maitele a Mbekanyamushumo ya SES hu sa athu sainiwa MOU na SOC. Naho zwo ralo, SECU i a zwi t̄hogomela uri naho maitele a mbekanyamushumo a tshi shuma kha mishumo yoḥthe ya UNDP ya u ita mbekanyamushumo, SES a i n̄ei vhulivhisi vhu pfallaho nga ha n̄dila ine vhashumi vha UNDP vha tea u shumisa ngayo maitele a mbekanyamushumo a sa tshimbizani na thandela. U sa pfesesea honoho ho ita uri zwi konḍe uri CO i tevhele zwe ya ḍivhofha ngazwo kha enea mafhungo.

Zwiito zwa CO zwa u sa tevhelela mbekanyamaitele ya UNDP zwo n̄anisa khombo ine ya nga huvhadza vhavhilaeli.

Themendelo kha CO

80. CO i tea u bva kha MOU yayo ya zwino na SOC nga n̄wambo wa uri yo shumisa themphuleiti yo khakheaho nahone a yo ngo ita t̄hoḍisiso i sa athu dzhena kha MOU. Arali SOC i tshi tama u bvela phanḍa na vhushaka hayo na UNDP, zwenezwi zwigwada zwi tea u lugiselela MOU ntswa zwi tshi shumisa themphuleithi ya UNDP u itela dzi-MOU na sekithara ya phuraivethe. Arali SOC ya dzhia tsheo ya uri i tama u bvela phanḍa na vhushaka hayo na UNDP, CO i tea u ita t̄hoḍisiso i t̄oḍeaho u tendelana na mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP⁵⁹ i sa athu dzhia tsheo ya u saina MOU ntswa na SOC. Hezwi zwi tea u katela uri CO i kumedze tsheo kha vhuimo

⁵⁸ <https://secu.info.undp.org/sites/g/files/zskgke461/files/2024-02/2013%20Policy%20on%20DD%20and%20Partnerships%20with%20the%20Private%20Sector.pdf>

⁵⁹ Samusi zwo t̄aluswa kha phara 27 afho n̄ḥa, Mbekanyamaitele kha T̄hoḍisiso na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe yo khwiniswa nga Fulwi 2023 nahone yeneyi mbekanyamaitele yo khwiniswaho yo thoma u shuma nga ḵa 12 Tshimedzi 2023. Yeneyi mbekanyamaitele yo khwiniswaho yo tshimbizana na Tshishumiswa tsha Tsenguluso ya Khombo tsho khwiniswaho tsha 2023 na Noti ya Vhulivhisi yo khwiniswaho nga ha U Langa Khombo na Tshumisano na Sekithara ya Phuraivethe. Tshigwada tsha t̄hoḍisiso tsha SECU tshi dovha tsha amba uri nga ḵa 2 T̄hafamuhwe 2023 ho itwa vhulivhisi ho engedzeaho kha dzi-MOU hu tshi itelwa vhashumi vha UNDP kha intranet ya UNDP. Siaḥari ḵa kha intranet ḵi sumbedza phambano vhukati ha dzi-MOU na Zwitatamennde zwa Ndivho, ḵa amba uri “MOU ndi **tshishumiswa tsha tshumisano tsho t̄anganedzwaho tsha lwa mulayo**, ngeno Tshitatamennde tsha Ndivho tshi tshishumiswa tshi si tsha lwa mulayo tshine tsha nga t̄hogomelwa nga vhashumi vha UNDP lune tsha nga vhoḥiwa na u shumiselwa u ita tshitatamennde, uri hu vhe na n̄dila i shumaho na yo t̄avhanyiswaho ya u vhumba tshumisano” (ho ombedzelwa). Ḷeneli siaḥari ḵa intranet ḵi dovha ḵa ombedzela uri t̄hoḍisiso i a t̄oḍea hu sa athu dzhenwa kha dzi-MOU na sekithara ya phuraivethe na uri yeneyi t̄hoḍisiso i tea u itwa u tendelana na mbekanyamaitele dzi shumaho dza sekithara ya phuraivethe.

ho teaho ha u dzhia tsheo ngomu kha UNDP u ya nga mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP u itela uri dzangano li vhe na tshikhala tsha u tolisisa nga ho faneleaho khombo kha UNDP dzine dza tshimbizana na u shumisana na zhendedzi line la ita mishumo ine UNDP ya amba uri i na khombo khulwane.

81. CO i fanela u khwaṭhisedza uri vhashumi vhayo vhoṭhe vha a dzi divha uri Maitele a Mbekanyamushumo ya SES a shuma kha mbekanyamushumo dzoṭhe dza UNDP, hu si kha thandela dza UNDP fhedzi. I tea u dovha ya khwaṭhisedza uri vhashumi vhayo vhoṭhe vha a dzi divha uri UNDP i na Vhaḍivhi vha zwa Thekiniki vha SES kha tshiko tshayo tsha dzingu tsha Afurika na uri vha tea u kwama onoyu muḍivhi arali vha si na vhungoho nga ha ndila ya u shumisa Maitele a Mbekanyamushumo ya SES.

Themendelo kha UNDP

82. Dzangano la UNDP li tea u ita vhungoho ha uri vhashumi vhaḵo vha a dzi divha na u pfesesa nga ha zwi re kha mbekanyamaitele ya vhashumisani naḵo uri vha kone u pfesesa uri u itela yeneyi ndivho, mabindu a muvhuso a tea u dzhiwa sa mazhendedzi a sekithara ya phuraivethe. Hezwi ndi zwa ndeme ngauri mabindu a muvhuso ndi khamphani dzi shumaho nahone a a kona u ita mishumo ine ya nga tshinya dzina la UNDP siani la matshiliso na mupo u fana na mazhendedzi a sekithara ya phuraivethe. Dzangano la UNDP li tea u gudisa vhashumi nga ha ndila ine la dzhia ngayo dzi-MOU. Li tea u dovha la ṭalutshedza uri, naho MOU dzi tshi nga kha di sa itela UNDP mbofho dza lwa mulayo dzine dza tea u tevhelwa, dzi nga vha tshiko tshine tsha nga tshinya dzina la jeneḵo dzangano, zwiuhuluhulu musi mushumisani naḵo a tshi khou ita mishumo ine UNDP ya i dzhia i khombo khulwane nga ḵwambo wa khombo ine ya nga i bveledza kha zwitshavha zwapo na mupo. UNDP i tea u ombedzela ndeme ya uri vhashumi vha UNDP vha ite ṭhoḍisiso ine ya ṭoḍea u ya nga mbekanyamaitele dzi shumaho dza UNDP vha sa athu ita dzi-MOU na mazhendedzi a sekithara ya phuraivethe (u katela na mabindu a muvhuso).
83. Dzangano la UNDP li tea u nea vhashumi vhaḵo vhulivhisi malugana na ndila ine vha tea u shumisa ngayo Maitele a Mbekanyamushumo ya SES a sa kwami thandela. Li tea u dovha la ṭuṭuwedza u shumiswa ha vhaḍivhi vhaḵo vha zwa thekiniki kha ofisi dzaḵo dzoṭhe dza dzingu na uri Ofisi dza Shango dzi nga kwama vhenevha vhaḍivhi arali vha si na vhuṭanzi ha ndila ine vha nga shumisa ngayo Maitele a Mbekanyamushumo ya SES kha muḵwe mushumo wa UNDP.

MUTEVHE UNE WA SUMBEDZA VHATHU VHE HA HASELEDZWA NAVHO

Vhavhilaeli na zwigwada zwa tshitshavha

1. Earthlife Africa
2. Living Limpopo
3. Save our Limpopo Environment (SOLVE)
4. Dzomo ɿa Mupo
5. Pepperbark Environmental
6. Mulambwane Women's Organisation
7. Baobab Foundation
8. Centre for Applied Legal Studies
9. Endangered Wildlife Trust
10. Mining and Environmental Justice Community Network of South Africa (MEJCON)

Vhashumi vha UNDP

11. Mudzudzanyi wa Vhadzulapo wa Afurika Tshipembe wa UN
12. Muimeli wa Vhadzulapo wa Afurika Tshipembe wa UNDP
13. Tshanda tsha Muimeli wa Vhadzulapo wa Afurika Tshipembe wa UNDP
14. Vhawe vhashumi vha UNDP CO

MMSEZ SOC na Muvhuso Wapo

15. CEO wa MMSEZ SOC
16. Mulanguli wa Vhushaka ha Vhakhamei vha MMSEZ SOC
17. Mulanguli Muhlwane wa ɿhuɿhuwedzo ya Vhubindudzi wa MMSEZ SOC
18. Muimeli wa Limpopo wa Dzangano ɿa Mveledziso ya Ikonomi

Vhaofisiri vha Lushaka

19. Dzanani Tribal Authority
20. Tshidzivhe Tribal Authority and Council

Zwitshavha

21. Mirado ya tshitshavha ya Mulambwane (vhathu vha ɿodaho u vha 50)
22. Mirado ya tshitshavha ya Musina (vhathu vha ɿodaho u vha 30)
23. Mirado ya tshitshavha ya Mulambwane (vhathu vha ɿodaho u vha 50)
24. Mirado ya tshitshavha ya Mulambwane (vhathu vha ɿodaho u vha 20)

Vhadivhi vho diimisaho nga Vhothe

25. Mudivhi wa zwikhokhonono o diimisaho nga ethe
26. Mudivhi wa madi o diimisaho nga ethe

Zwińwe

27. Muṅe wa bindu wapo, Eco-Products
28. Muḍivhi wa Ikonomi ya zwa polotiki na Mulivhisi kha Senthara ya Vhadzulapo na Dimokrasi, Yunivesithi ya Kapa Vhukovhela